

Joodse werkkampen
in Drenthe

Voorportaal van Westerbork

Fiets- en autoroutes

Voorportaal
van Westerbork

Joodse werkkampen
in Drenthe

Fiets-en autoroutes

Ik zou bijna vergeten alle
groeten van Frits en Agostien
te te doen, en mijn be-
luste om dat te doen niet
maken.

Tabi.

Voorwoord

De Conrad, Het Wijde Gat, Beugelen, Kremboong, Geesbrug, Ybenheer, Vanenburg en De Zomp. Veelal onbekende namen, die wel verwijzen naar een zwarte bladzijde uit onze geschiedenis. Ze verwijzen naar enkele Joodse werkkampen in Friesland, Drenthe, Overijssel en Gelderland.

Lange tijd was er weinig aandacht voor de geschiedenis van deze belangrijke fase in de vervolging van de Joden in ons land. In de opeenvolgende anti-Joodse maatregelen van de nazi's werden de Joden eerst geïsoleerd, daarna geconcentreerd om vervolgens gedeporteerd te worden. Kamp Westerbork speelde hierin een centrale rol. Maar als een voorportaal daarvan functioneerden de tientallen Joodse werkkampen.

Hoewel deze van oorsprong werkverschaffingskampen uit de jaren dertig ook na de oorlog nog vaak lange tijd in gebruik bleven – als interneringskamp voor NSB'ers, als voorlopig woonoord voor Molukkers – zijn er nauwelijks meer resten en sporen van terug te vinden. Soms staat er ergens in het landschap een barak waarvan de herkomst of de relatie met een Joods werkkamp voor de meeste mensen onbekend is. Op de plekken waar de kampen ooit stonden zijn funderingen en voorwerpen ondertussen bedekt onder een dikke laag humus of voorgoed verdwenen doordat de plek een andere bestemming kreeg. Wat rest is slechts in een enkel geval een markering in de vorm van een monument met of zonder een informatiebord.

Het Herinneringscentrum Kamp Westerbork ziet het als zijn taak om de geschiedenis van de Joodse werkkampen uit de vergetelheid te halen. Niet alleen in het museum maar vooral ook ter plekke, zoals met markeringen en informatieborden. Of, zoals in dit geval, met een auto- en fietsroute.

De Joodse werkkampen 9

5

De ontruiming van de Joodse werkkampen 17

Uitleg auto- en fietsroutes 19

Route 1

- Herinneringscentrum Kamp Westerbork – Oranjekanaal 22
- Oranjekanaal – Diever A + B 28
- Diever A + B – Vledder 34
- Vledder – Ybenheer 44
- Ybenheer – De Fledders 52
- De Fledders – Herinneringscentrum Kamp Westerbork 58

Route 2

- Herinneringscentrum Kamp Westerbork – Orvelte 64
- Orvelte – Mantinge – Geesbrug 70
- Geesbrug – Kremboong – Gijsselte 78
- Gijsselte – Echten – Ruinen – Herinneringscentrum Kamp Westerbork 86

Colofon 96

De Joodse werkkampen

In de jaren dertig van de vorige eeuw waren in het kader van werkverschaffing in het hele land tientallen kampen opgezet. Duizenden mannen, die werkloos waren als gevolg van de economische crisis, werden in deze kampen ingezet voor projecten op het gebied van infrastructurele werken, zoals landontginning. Ook na de Duitse bezetting in mei 1940 bleven deze werkkampen functioneren.

In 1941 vonden NSB'ers binnen de Rijksdienst voor Werkverruiming, waar de werkkampen op dat moment onder vielen, en de Duitse bezetter, dat de door de anti-Joodse maatregelen groeiende groep Joodse werklozen ook naar deze kampen moest worden gestuurd. Zij moesten de arbeidsplaatsen van ariërs in de noordelijke en oostelijke provincies overnemen. Het waren kampen die vanwege de beroerde leefomstandigheden een slechte naam hadden gekregen.

De taak werd door de Arbeidsbureaus in Amsterdam uitgevoerd. Alle 2600 door de gemeente gesteunde Joodse mannen moesten zich melden voor een door Joodse artsen verrichte keuring.

Op 7 januari 1942 werd de Joodse Raad in Amsterdam onder druk gezet en verantwoordelijk gesteld voor het leveren van 1402 Joodse werklozen. Uiteindelijk werden er 1075 werklozen aangewezen. Op 10 januari verzamelden zich ruim 900 mannen op het Amstelstation. Sommigen hadden hun oproep te laat binnengekregen.

Om een beeld te krijgen van de gang van zaken rond een keuring, volgt een dagboekantekening van Henk Bonewit. Hij behoorde tot een groep mannen die in maart 1942 een oproep kreeg. 'Nog nooit had een simpele briefkaart zoveel emotie in mijn gelijkmatig verglijdend leven gebracht. Het was een briefkaart van het Gewestelijk Arbeidsbureau, waarin ik uitgenodigd werd 's middags voor de keuring te verschijnen om bij geschikt bevinding in Drenthe te worden te werk gesteld. Tevergeefs spoelde ik een tiental rauwe uien weg in sterk geconcentreerde cognac en verpestte, de stad in marstempo kriskras doorkruisend, mijn longen met de stinkende walm van de slechtste der toen verkrijgbare sigaretten. Bij een selectie door een werkelijke keuring is het mogelijk door simuleren aan iets onaangenaams te ontkomen. Maar kan men van een keuring spreken wanneer de dokters de gele, ziekelijke lichamen niet zien of niet mogen zien.'

Vier dagen na zijn goedkeuring schreef Henk Bonewit: 'Dinsdagmorgen tegen half tien golfde een grauwe menigte rondom de westelijke oprit van het Centraal Station. Familieleden en kennissen begeleidden hen die weggerukt waren uit hun huis. Een compacte massa dromde samen: jonge kerels, beladen met koffers en dozen, vrouwen gehuld in bontgekleurde schorten, dames die bontmantels droegen en mannen uit alle volkslagen. Alle standverschil was weggevaagd: de ex-bankprocuratiehouder sprak met de

Medder Kamp 2/8 -

Beste vriend.

Ik heb je even in
loast een paar regels te schrijven
kunnen niet meer gezonde worden
naar Coevorde, even deze familie uit
C. moet vertrekken. Zind voortvan
je luven op dezelfde manier
aan:

Frans Kwopmans Medderveen 172

Medder (br)

en pakjes alleen per v. j. d. k. v. s.
aan R. v. d. Brink Medderveen
francs tramstation Frederikswald

Om Loust
je vriend
Lasse

verfomfaaide visventer, voor wie de enge
grenzen van wier wereldje zich niet buiten
het oude ghetto hadden uitgestrekt; de
vrouw van de Jodenbreestraat met haar
Jiddische accent redeneerde met een dame
wier uiterlijke tekenen van welstand nog
niet schenen vervaagd door de kommer
der laatste maanden. Hier schrijnde
hetzelfde leed in allerzielen: het afscheid,
het begin van het einde.

De bereiden agenten die voor de ingang
stonden, rezen hoog boven de menigte uit.
Plotseling trokken zij zich terug. We
gingen naar boven, maar werden halver-
wege teruggedrongen. Op het perron
werden lieden opgesteld die bordjes
droegen waarop namen van verschillende
kampen stonden. Daarna trok het politie-

kordon zich nogmaals terug. Handen
werden gedrukt, zakdoeken wuifden, er
vloeiden tranen.'

Op 10 januari zal het beeld, dat Bonewit
in 11 maart schetste vergelijkbaar zijn
geweest, waarschijnlijk op het station wat
drukken en buiten wat kouder. Een groep
zenuwachtige mannen uit alle lagen van
de bevolking, wachtend op de perrons, in
hun beste kleren gekleed, een onzekere
toekomst tegemoet gaande. Mannen die
slecht waren voorbereid op de leef- en
werkomstandigheden, en zeker niet
geschikt waren voor het zware fysieke
werk van slotengraven, wegen aanleggen,
bomen hakken en veen- en heidegronden
ontginnen.

Hartog Italiaander schreef op 31 januari 1942 vanuit 'De Beetse', het grootste werkkamp in het zuidwesten van de provincie Groningen, met een capaciteit van 240 personen. 'De slaapkamer bestaat uit 50 britsen, waarop een strozak en dito kussen en vijf dekens ieder, maar ondanks dat is het nog steeds koud en gaan wij naar bed met sokken aan en een muts op het hoofd. De barakken zien er van buiten mooi uit, maar van binnen zijn het tochtige, ongezellige ruwhouten keten met geen versiering. Ieder heeft zijn eigen kastje. Een waslokaal is er ook in iedere barak, maar helaas is er op het ogenblik wegens vorst geen water. Het licht krijgen we doormiddel van een houtgasgenerator.

Werken kunnen we niet omdat de grond keihard is.'

De verveling sloeg toe. Met het leggen van een kaartje, het schrijven van een brief, een wandeling in de omgeving of sneeuwruimen probeerden de mannen de sleur te doorbreken. Het ergste was echter dat het beloofde verlof uitbleef. De eerder geciteerde Italiaander schreef op 4 maart 1942: 'Verlof is nog niet gegeven, zodat ik nu reeds zes weken van huis ben. Je begrijpt dat de stemming hier steeds meer geprikkeld wordt.'

Sommige mannen probeerden hun familieleden te laten overkomen. In het

kamp zelf mocht geen bezoek worden ontvangen. Ontmoetingen vonden stiekem buiten het kamp plaats, tijdens het werk of bij een boer, die zijn huis beschikbaar stelde.

De winter was dat jaar streng en lang. Pas in de loop van april kon er gewerkt worden. De dagindeling veranderde, de fysieke belasting werd zwaarder en de honger nam toe.

In de periodes maart-april en juli-augustus 1942 werden nieuwe groepen Joodse mannen vanuit alle delen van het land naar de werkkampen gestuurd. De kampen werden aangevuld of voor het eerst met Joodse dwangarbeiders bevolkt. Dit laatste gold voor de werkkampen in Gelderland. Pas in de zomer van 1942 werden in deze provincie negen kampen door Joodse dwangarbeiders bewoond. Opvallend was dat de gemiddelde leeftijd beduidend hoger lag dan de groep mannen die in januari binnen kwam.

Eén van de dwangarbeiders uit de 'voorjaarsgroep' was Loekie Halverstadt. Op 10 mei 1942 schreef hij aan een vriend vanuit Conrad, een kamp bij Staphorst: 'Veel tijd voor ons zelf hebben we niet. Om vijf uur 's morgens opstaan. In de kou. Om zeven uur moeten we op het werk zijn. Dat werken bestaat uit zand laden op kiepkarretjes, die karretjes een paar honderd meter verder rijden en daar weer lossen. En dan terug. We moeten namelijk een weg aanleggen.' Over de maaltijden

schreef Loekie: 'Het eten is lekker hier, alleen erg weinig. Voor het werk dat we hier doen behoren we veel meer te hebben.'

Op 10 juli 1942 werden in de provincie en de stad Groningen meer dan 1000 mannen in treinen gestopt om over verschillende Joodse werkkampen te worden verspreid. Een trein stopte in Hooghalen. Zo'n 160 mannen moesten uitstappen om in kamp Westerbork te werken aan de verdere uitbreiding van het kamp. De meesten van hen werden echter met de eerste twee transporten op 15 en 16 juli 1942 naar Auschwitz doorgestuurd.

De rest van de mannen werd verspreid over verschillende kampen in Overijssel en Drenthe. Eén van hen was Andries David, hij kwam terecht in 't Wijde Gat in Punthorst, vlakbij Staphorst, dat voor het eerst met Joodse dwangarbeiders werd bevolkt. Hij schreef op 12 juli 1942: 'Mijn eerste brief uit het concentratie (werk) kamp. Vrijdagmorgen moesten wij allen op het stationsplein aantreden. Het vertrek uit Groningen was ontroerend. Uit alle ramen langs het spoor zwaaide de bevolking. Zelfs hoge politieambtenaren zwaaiden met hun petten. Onze trein stopte tussen Staphorst en Dedemsvaart. Er was geen station. Onze ploeg van 80 mannen moest uitstappen. Gelukkig hoefden we niet ver te lopen. Honderd meter verder lag het kamp. Het kamp is zeer behoorlijk en het personeel is 100%. We wonen en slapen met 8 man in twee kamers. De bedden en

14 dekens zijn tamelijk goed. We liggen op stromatrassen. Zaterdagmorgen moesten we om vijf uur op en vertrokken we om zes uur uit het kamp. Allen met een eigen schop. Kosten voor eigen rekening. Onze ploeg van 24 man moest meer dan een uur over zandwegen naar het werk lopen. Er zijn zelfs ploegen, die meer dan twee uur moeten lopen. Het werk is verschrikkelijk zwaar, voor veel mensen zelfs onmogelijk. Het lijkt inderdaad op dwangarbeid. In hoofdzaak moeten we heide omschiften. Gelukkig hoefden we zaterdag alleen 's morgens te werken. Eerlijk gezegd hadden de meesten het ook niet langer volgehouden. Met schrik en beven gaan we maandag tegemoet...'

Andries David

Drie dagen nadat Andries zijn brief schreef begonnen de eerste razzia's om Joden op te pakken in Amsterdam. De chaos en paniek in de hoofdstad en andere steden leidden in de weken daarna tot veel ongerustheid in de werkkampen. Familieleden, kennissen en vrienden werden opgepakt, naar Westerbork en verder naar het Oosten gestuurd. De dwangarbeiders kwamen voor een dilemma te staan: blijven of zich vrijwillig aanmelden voor Westerbork.

Herman Campen schreef vanuit De Bruine Enk bij Nunspeet op 5 september 1942: 'Het schijnt ook nu weer in Amsterdam beroerd toe te gaan. Mijn ouders schrijven mij daarover niet. Van anderen in het kamp hoor ik des te meer.' Een week later schreef hij: 'Dinsdagavond om ongeveer 10 uur hebben rechercheurs zich bij

mijn ouders vervoegd. Nog diezelfde avond moesten zij naar het Politiebureau-Lineausstraat. Een huisvriend was toevallig aanwezig. Helaas ontving ik de informatie pas donderdagavond. Latere informatie geeft weinig houvast: vermoedelijk zijn zij gestuurd naar Westerbork en nu reeds doorgezonden naar Duitsland. (...) Er schijnen hier veel brieven zoek te raken. Nogmaals Ab, ik heb pogingen gedaan en zal ze wellicht nog een keer doen, om mijn ouders naar Duitsland te vergezellen.'

Voor andere dwangarbeiders vormden de werkkampen een houvast en een mogelijkheid om voorlopig aan deportatie naar Westerbork te ontkomen. Zelfs nadat de kok-beheerders, volgens Duitse leest

geschoold in het kamp Erica in Ommen, terugkwamen en de leefomstandigheden in de Joodse werkkampen steeds zwaarder werden. De dagen begonnen voortaan met reveille, wassen met blote bovenlijven, het gladstrijken van de dekens, appèl en marcheren. Onder het eten moest gezwegen worden. Na een lange werkdag volgde weer appèl. Het bleef hier niet bij. De post werd gecensureerd, de lonen verminderd, allerlei strafmaatregelen

ingevoerd, familiebezoek onmogelijk gemaakt en contacten met boeren in de omgeving tot vrijwel nul beperkt. Flip Slier schreef in één van zijn brieven in het kamp Molengoot: 'Op slaag na is het een volledig concentratiekamp geworden.' Deondanks leek verblijf in een werkkamp een betere optie dan kamp Westerbork. Het was voorlopig een strohalm waar de meeste mannen zich aan probeerden vast te klampen.

De ontruiming van de Joodse werkkampen

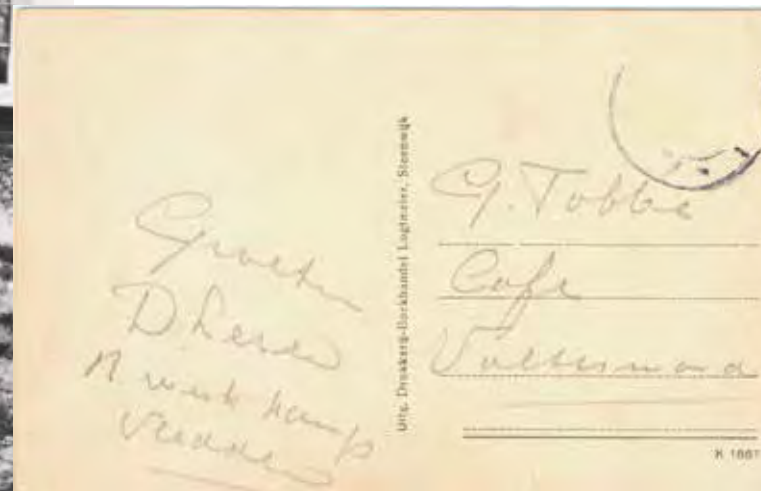
Eind september 1942 besloot de Duitse bezetter de Joodse werkkampen op te heffen.

Op vrijdag 2 oktober 1942, op sabbatavond, werden de kampen door de Grüne Polizei omsingeld. Vanuit Het Overbroek, een Joods werkkamp in Gelderland, schreef een onbekende man: 'Lieve vrouw, het is thans zeven uur. We hebben lekker gegeten, stampot en ik heb me gewaschen en geschoren. en voorlopig heb ik een kwartiertje tijd een paar lettertjes te schrijven. Er zijn verschillenden dingen, die ik je nog moet mededelen. In de eerste plaats wat de brieven betreft: vanavond is de Grüne Polizei gekomen. Ze overnachten hier en deelden ons mede dat het hele Lager morgen naar Westerbork verhuisd. Ik ben erg bang om van daaruit doorgestuurd te worden. Al zijn de berichten wel gunstig.

Als je niets meer van me hoort, dan ben ik doorgestuurd. Mijn liefste schat, dit had ik niet verwacht. We zijn doodmoe en moeten binnen tien minuten onder de wol liggen.'

De volgende dag waren de kampen verlaten. Omstanders waren getuige van een trieste stoet en verleenden hand- en spandiensten om de bagage te vervoeren. Anderen, waaronder voorwerkers van de Heidemij, waren totaal verrast en troffen een leeg kamp aan, met overal persoonlijke bezittingen, verspreid op de grond liggend. Weer anderen, meestal boeren uit de omgeving, boden een verblijfplaats aan of zochten een alternatief voor de weinige dwangarbeiders die wisten te ontsnappen.

Tussen 3 en 5 oktober 1942 werd kamp Westerbork overspoeld met dwang-

arbeiders. Op dezelfde dagen kregen gezinsleden een oproep om zich – onder het mom van gezinshereniging – bij hun mannen te voegen. De Duitse bezetter kreeg het op deze manier voor elkaar om op een geraffineerde en slimme wijze in een paar dagen tijd enkele tientallen duizenden Joden in kamp Westerbork onder te brengen en deze mensen na een paar dagen tot een paar weken verder door te sturen naar de vernietigingskampen in het Oosten.

De enorme toestroom leidde tot een chaos. Op 24 oktober schreef Rachel Koster-Levit, die op 5 oktober was gearriveerd: 'Hier in Westerbork heb ik mijn man ontmoet, die met zijn kampgenoten de nacht onder de blote hemel heeft doorgebracht. (...) Mijn man was erg mager geworden. Ondanks dat hij het in het geheel niet slecht had in zijn kamp. Er was een 100% Nederlander kampbeheerder. Toen ik hoorde dat mijn

man hier ook aangekomen was, zocht en vroeg ik net zo lang tot ik hem vond. Ik zal dat moment nooit vergeten, in zeven weken hadden wij elkaar niet gezien en de krankzinnige angst dat hij onze zoon en mij niet meer zou zien had hem erg veranderd.'

Ook Kurt Wiener liet vanuit Westerbork iets van zich horen: 'Eindelijk weer een levensteken van Kurt Wiener zult u wel zeggen, maar het was mij absoluut onmogelijk vroeger te schrijven. Ik was ruim zes weken in een werkkamp in Kesteren in de Betuwe. Daar was het niet te best. Zwaar werk, weinig te eten en geen vrijheid. Een soort gevangenschap. Het werk was grondwerk kruien. We hebben de Grebbelinie gesloopt. 's Avonds moesten wij exerceren en daarna direct naar bed. Nu zijn we plotseling door de Grüne Polizei naar Westerbork gebracht. Dat is een reusachtig doorgangstation voor het transport naar Duitsland.'

Uitleg auto- en fietsroutes

U heeft een autoroute in handen die u langs de locaties voert waar de Joodse werkkampen in Drenthe gestaan hebben. Ook twee Friese werkkampen zijn in deze route opgenomen.

Bij het opstellen van de route waren de werkkampen de leidraad, maar onderweg passeert u enkele van de vele monumenten, dorpen en natuurgebieden die van Drenthe een unieke provincie maken. U kunt de route volgen aan de hand van de kaarten in deze gids. Onderweg zijn geen routemarkeringen aangebracht.

Behalve met de auto kunt u deze route per fiets afleggen, waarbij u de routes naar eigen inzicht in etappes kunt verdelen. De wegen waarover de route voert zijn geschikt voor fietsers, of voorzien van een fietspad langs de rijbaan. Voor de liefhebber is er een alternatieve route uitgestippeld die langs de knooppuntenroutes voert.

Legenda

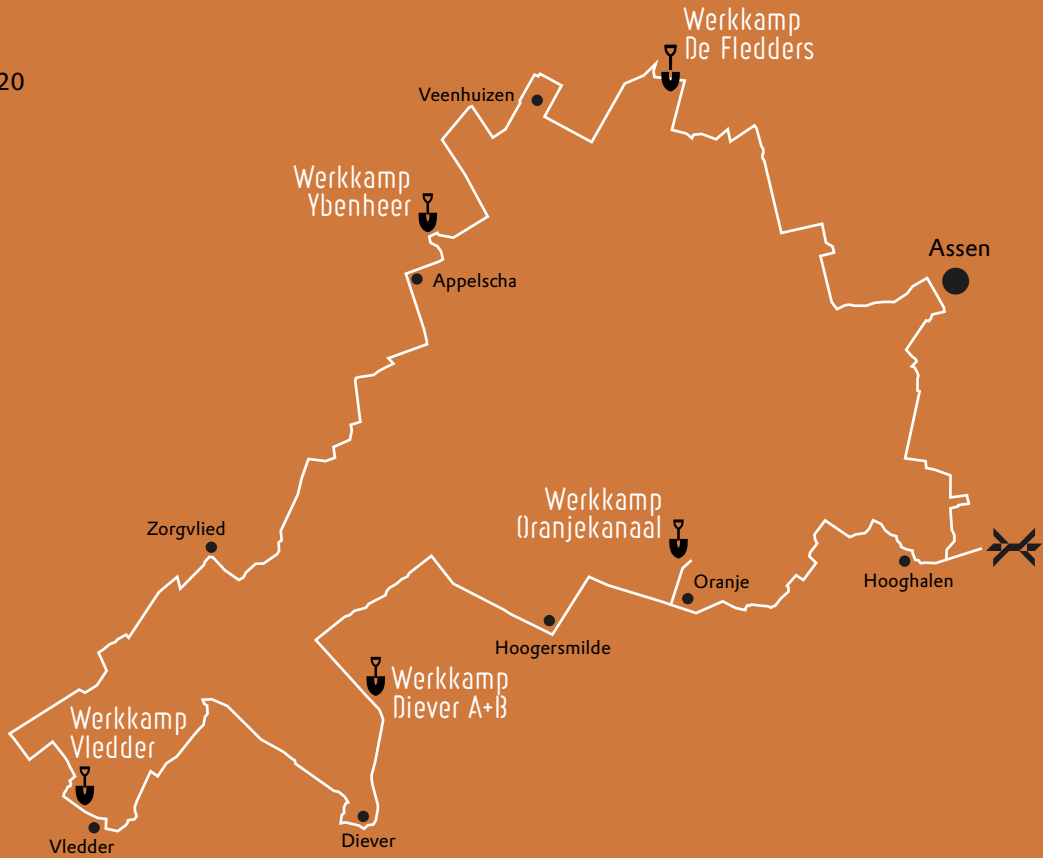
- Autoroute
- Fietsroute
- Fietsknooppunt
- Werkkampen

Fietsers opgelet!

Op twee plaatsen wijkt de oranje fietsroute af van de bestaande knooppuntenroutes:

- in route 1 geldt dat voor het traject Veenuizen – werkkamp De Fledders;
- in route 2 voor het traject Stuifzand – Gijssele

Deze stukken zijn op de kaart gemarkeerd met een stippellijn .

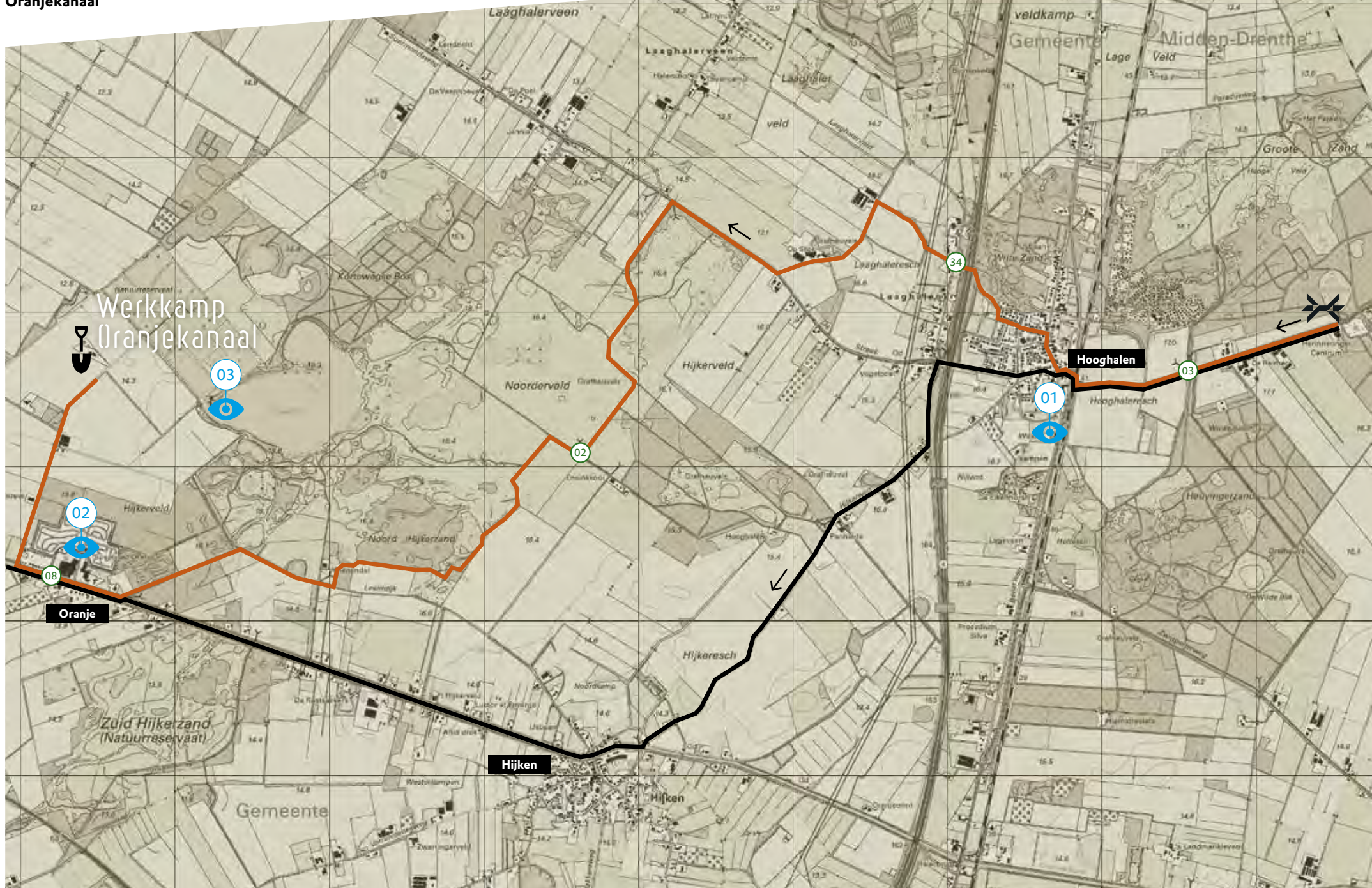
Route 1

Joodse werkkampen

- Herinneringscentrum Kamp Westerbork
- Oranjekanaal
- Diever A + B
- Vledder
- Ybenheer
- De Fledders

Routekaart

Herinneringscentrum Kamp Westerbork-Oranjekanaal

Herinneringscentrum Kamp Westerbork

Locatie voormalig station Hooghalen

Als u, komende vanaf het Herinneringscentrum Kamp Westerbork, de spoorlijn passeert en na de rotonde uw weg richting Beilen vervolgt, rijdt u langs de plek waar het station van Hooghalen heeft gestaan. Hooghalen was van 1870 tot 1938 een halte op de lijn Groningen-Meppel. Vier jaar na de sluiting kreeg het station in 1942 tijdelijk een nieuwe functie.

Nadat de nazi's op 1 juli 1942 het Centraal Vluchtelingenkamp Westerbork hadden omgevormd tot het *Polizeiliches Durchgangslager Westerbork*, kwamen op het station de Joodse gevangenen aan, om vanaf Hooghalen de laatste vijf kilometer naar het kamp te voet af te leggen. Mensen die slecht ter been waren en bagage, werden met boerenkarren naar het kamp gebracht. Op 15 juli 1942 vertrok vanaf station Hooghalen het eerste transport naar Auschwitz. Even ten noorden van de huidige spoorwegovergang werd vanaf de zomer van 1942 gewerkt aan een aftakking die kamp Westerbork moest verbinden met het landelijke

spoorwegnet. Deze werkzaamheden werden verricht door kampgevangenen, onder toezicht van een inspecteur van de Nederlandse Spoorwegen. Toen de treinen eenmaal uit kamp Westerbork konden vertrekken, werd het definitief stil op het station van Hooghalen. Het gebouw werd in 1960 afgebroken.

- Archief Herinneringscentrum Kamp Westerbork
- www.stationsweb.nl

Coöperatieve Aardappelmeel- fabriek 'Oranje'

Het werkkamp Oranjekanaal was gelegen op de landerijen van de Coöperatieve Aardappelmeelfabriek 'Oranje'. De fabriek werd in 1913 opgericht aan het Oranjekanaal en kreeg, samen met de bijbehorende huizen, de naam Oranje. In 1919 sloot het bedrijf zich aan bij de toen pas opgerichte coöperatie Aardappelzetmeel Verkoop Bureau (Avebe). De fabriek, die tijdens de bevrijding zwaar werd beschadigd, werd in 1949 heropend en bood in de daaropvolgende jaren werk aan 135 tot 160 mensen. De grote reorganisatie die Avebe begin jaren tachtig doorvoerde, leidde ertoe dat 'Oranje' na de aardappelcampagne van 1980/1981 werd gesloten.

Van 1992 tot 2015 was in de fabriek Speelstad Oranje gevestigd, het grootste overdekte attractiepark van Nederland.

- www.geheugenvandrenthe.nl
- Nieuwsblad van het Noorden, diverse nummers uit de periode november 1980 – april 1981 (via www.delpher.nl)
- www.joodswerkkampen.nl

Vogelkijkhut Diependal

Vanaf de locatie van het voormalige Joodse werkkamp Oranjekanaal kunt u de Zwarte Weg verder aflopen richting de vogelkijkhut Diependal. De hut ligt midden in de vloeivelden waarin de aardappelmeelfabriek Oranje de sedimenten liet bezinken die tijdens het productieproces in het water (proceswater) terecht waren gekomen. Na de sluiting van de fabriek heeft het Drentse Landschap de vloeivelden succesvol omgevormd tot een vogelreservaat waar moeras- en watervogels zich thuis voelen. Via een 162 meter lange, onderaardse gang wordt u naar de hut geleid. Zo komt u midden in het natuurgebied terecht, zonder de natuur te verstoren. Eenmaal in de hut heeft u een prachtig uitzicht over de vloeivelden en kunt u wellicht enkele zeldzame vogelsoorten spotten.

- www.vogelkijkhut.nl
- www.drentslandschap.nl
- www.wikipedia.nl

Oranjekanaal

In het gehucht Oranje heeft een grote schuur als Joods werkkamp gediend. De schuur bevond zich op de landerijen van de aardappelmeelfabriek Oranje. De dwangarbeiders sliepen in kamertjes op stapelbedden. Elke kamer had een raam, een eenvoudige tafel en een kacheltje. De beheerder vond onderdak in het woongedeelte dat zich boven de keuken bevond.

De ongeveer 80 Joodse dwangarbeiders werden in de maanden augustus-september 1942 ingezet bij graafwerkzaamheden, de aardappelloogst en op de aardappelmeelfabriek. Sommige dwangarbeiders deden wel eens boodschappen in de winkel en het café in Oranje. Of ze gingen naar de dokter, nadat de beheerder een briefje had gegeven.

Soms dronken ze koffie bij de bewoners van het dorp of gapten ze een rauwe aardappel uit één van de moestuinen.

Op 2 of 3 oktober 1942 vertrokken de Joodse mannen uit Oranje lopend naar kamp Westerbork. Later werd de schuur, in de volksmond 'Het Kamp' genoemd, door de Hitlerjugend gebruikt.

De schuur, gelegen op privéterrein, wordt nog altijd voor landbouwdoeleinden gebruikt.

Salomon van Dijk

Ooggetuige

Salomon van Dijk (1899-1944) kwam vanuit zijn woonplaats Den Haag, eind juli 1942 in Oranjekanaal terecht. Hij schreef tot de dag voor zijn vertrek naar kamp Westerbork verschillende brieven. Over het dagelijkse leven in het kamp komen we van hem echter weinig te weten. Hij beperkt zich tot: 'Nu hebben we al de tweede prachtige en zeer warme dag. Ik ben helemaal bruin gebrand.'

Ik ben nu weer opnieuw begonnen, omdat ik gisteren met schrijven moest ophouden, daar het 'kinderbedtijd' was (...) Vannacht is er hevig onweer hier geweest.' Hij probeert op afstand de opvoeding en het gedrag van zijn drie kinderen te sturen met een opmerking als: 'Papa heeft het in deze tijd al moeilijk genoeg'. Sinds september 1940

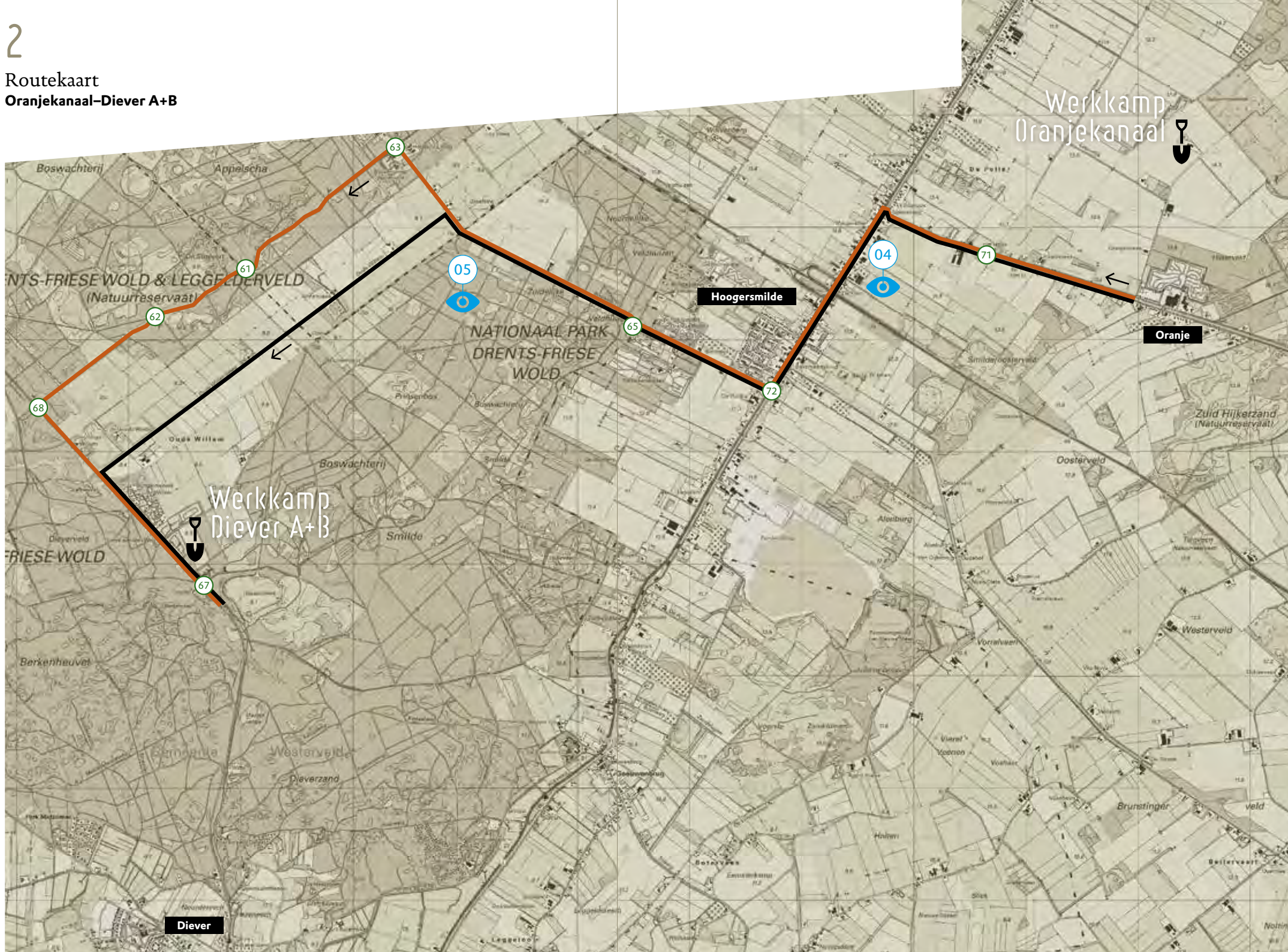
leefde hij gescheiden van zijn niet-Joodse vrouw.

Op 3 oktober 1942 kwam Salomon in Westerbork terecht. Hij kreeg een baantje als machinist en reparateur in het ketelhuis. Op 28 februari 1943 schreef hij: 'het bedrijf waarin ik werk is een zogenaamd continue bedrijf, dat wil zeggen het gaat steeds door. Wij zorgen voor verwarming, licht, wasserij, badhuis, watervoorziening en de keuken. Dat hebben de mensen steeds nodig.'

Op 10 mei 1943 trouwde Salomon in kamp Westerbork met Julia de Vries (1903). Het echtpaar werd op 7 september 1943 doorgestuurd naar Auschwitz. Ze zouden de oorlog niet overleven.

Routekaart
Oranjekanaal–Diever A+B

Oranjekanaal

Drentsche Hoofdvaart

Vanwege de wens van Landschap Drenthe (de voorloper van de provincie Drenthe) om de venen in Witten en Halen (nu: Hooghalen en Laaghalen) te exploiteren, werd besloten tot de aanleg van de Drentsche Hoofdvaart. Voor de vervening was een goede afwatering en goed bevaarbaar water van groot belang. De Drentsche Hoofdvaart vormt de waterverbinding tussen Meppel en Assen. Bij de aanleg kon gebruik worden gemaakt van de reeds bestaande Smildervaart die sinds 1751 Meppel met Hijkersmilde verbond.

Tussen 1769 en 1780 werd het kanaal doorgetrokken naar Assen. Het kanaal dat is gebruikt voor de turfvaart, het verschepen van allerhande producten en het vervoer van personen, is de laatste decennia vooral in gebruik voor de recreatieve vaart.

- Gerding, M.A.W., Encyclopedie van Drenthe A/G & H/O
- www.drentschehoofdvaart.nl
- www.kanalennederland.nl

Nationaal Park Drents-Friese Wold

Wanneer u komende vanuit Hoogersmilde, linksaf slaat richting Oude Willem, rijdt u het Nationaal Park Drents-Friese Wold binnen. Dit gebied is na de Hoge Veluwe het grootste aaneengesloten bosgebied van Nederland en een groot deel van deze route loopt er doorheen.

U ziet heidevelden bij Oude Willem en Doldersum, uitgestrekte zandvlaktes op het Aekingerzand en uiteraard de bossen ten noorden van Diever. Het Drents-Friese Wold is een gebied vol variatie, met moeras en stuifzand, met vennetjes en heide, met bolle akkers en bloeiende beekdalen.

Het park van ruim 6.000 hectare behoort tot de belangrijkste natuurgebieden van Europa en is om die reden een Natura 2000 gebied.

Later tijdens deze route komt u langs het bezoekerscentrum van het Drents-Friese Wold: Buitencentrum Drents-Friese Wold, Terwisscha 6a, 8426 SJ Appelscha

- Gerding, M.A.W., Encyclopedie van Drenthe A/G
- www.staatsbosbeheer.nl
- www.nationaalpark-drents-friese-wold.nl

Werkkamp Diever A

32

Het reeds als werkverschaffingskamp functionerende Diever A bestond uit houten woonbarakken gegroepeerd rond een grasveld, de woning van de kok-beheerder, de keuken, het waslokaal en een kantine.

In januari 1942 arriveerden de eerste Joodse dwangarbeiders vanuit Amsterdam. De extreme kou maakte werken onmogelijk en slechts dankzij dekens en flink stoken was het in de barakken enigszins uit te houden. Om het moreel van de mannen hoog te houden werden er muziek-, kaart- en schaakavonden georganiseerd. Er was zelfs een bonte avond. Nadat het weer verbeterde moesten de dwangarbeiders heidevelden ontginnen. De oudere mannen kregen lichter werk. Aanvankelijk was het eten redelijk, maar dat verslechterde met de week. Een uitstapje naar de dokter of tandarts werd vaak gebruikt om naar het thuisfront te kunnen bellen.

Op 20 juli 1942 werd een deel van de Joodse mannen naar kamp Westerbork gestuurd. Hun plaats werd ingenomen door een groep oudere mannen van veertig tot zestig jaar, die niet eerder waren opgeroepen. Op 2 oktober werden ook zij met de rest van de oorspronkelijke groep te voet naar kamp Westerbork gestuurd.

Werkkamp Diever B

Diever B lag aan dezelfde weg als Diever A. Beide kampen waren qua opbouw identiek aan elkaar.

De Joodse dwangarbeiders die in de winter van 1942 in Diever B aankwamen, hadden zwaar te lijden onder de kou. Aanvankelijk hadden ze geen andere taak dan het begaanbaar houden van de toegangsweg naar het kamp. Water moest met emmers uit de enige nog werkende kraan in de keuken worden gehaald. Omdat de waterleiding in de wasplaats lange tijd was afgesloten, dreigde een deel van de mannen te vervuilen. Na een bezoek van de kamparts werd er een douchecel gebouwd. Vanaf het voorjaar werkten de jonge mannen op de heide, de oudere mannen deden tuinierswerk.

Op 20 juli 1942 ging een deel van de dwangarbeiders van Diever B naar kamp Westerbork. Daarna kwam er een nieuwe groep mannen binnen. Zij waren ouder en bevonden zich net als de mannen in Diever A in de leeftijdscategorie van veertig tot zestig jaar. Hun verblijf duurde nog geen twee maanden: op 2 oktober 1942 werden deze nieuwkomers met de rest van de oorspronkelijke groep naar kamp Westerbork gestuurd.

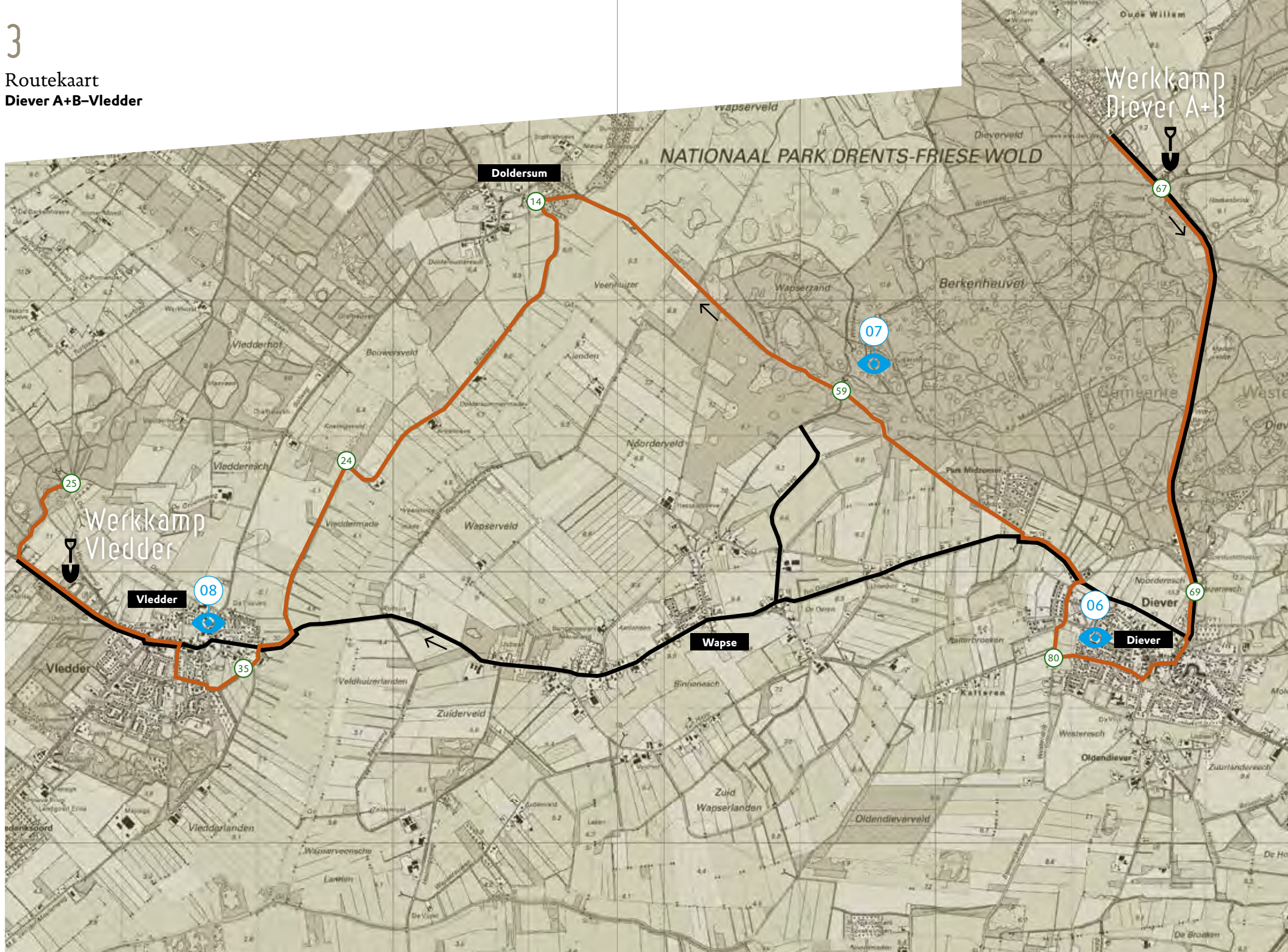
Jacques Tailleur

Ooggetuige

Jacques Tailleur (1923-2007) kwam in de winter van 1942 in Diever A terecht. 'We moesten de hei ontginnen voor de Heidemaatschappij. Ik had nog nooit lichamelijk werk gedaan. Dat leerde je echter zo. Binnen een maand hadden we spierballen als kabels. We moesten een meter diep spitten. Dat werd gecontroleerd. De opzichter stond er met een duimstok bij. De grond was soms zo hard dat we de laatste 15 cm met een houweel uithakten. We moesten steeds doorwerken. Het werk noemden we putteren. Elk uur hadden we vijf minuten pauze.'

'Op een nacht kwam de marechaussee. Het was een soort overval. We moesten omstreeks drie uur opstaan en al onze bagage inpakken'. Het was op 18 juli 1942. Jacques werd met mede dwangarbeiders naar kamp Westerbork overgebracht. De mannen werden na aankomst ingezet bij de aanleg van de spoorafkapping naar kamp Westerbork. Via relaties in het kamp kreeg Jacques enkele dagen later een baantje als ordonnans. Uiteindelijk werd hij kippenfokker. Dit baantje redde zijn leven. Op 12 april 1945 werd hij in kamp Westerbork door de Canadezen bevrijd.

Diever A+B

Diever

Diever is een oud esdorp, waarvan de eerste vermelding teruggaat tot 1181. Sporen wijzen er echter op dat dit gebied sinds 6.000 jaar door mensen wordt bewoond. In de middeleeuwen was Diever de hoofdplaats van het Dieverderdingspel, dat ongeveer het gebied van het huidige Zuidwest-Drenthe omvatte. De St. Pancraskerk van Diever, ook wel de 'Kathedraal van Drenthe' genoemd, wordt als één van de mooiste kerken van de provincie beschouwd.

Het Diever van nu kent een levendig centrum, waar in de zomermaanden vele activiteiten worden georganiseerd. Even buiten Diever bevindt zich het Shakespearetheater Diever, waar ieder jaar onder grote belangstelling een toneelstuk van Shakespeare op de planken wordt gebracht.

- Gerding, M.A.W., Encyclopedie van Drenthe A/G
- www.wikipedia.nl

Niet op de route, wel de moeite waard

Onderduikhof Diever

In het dennenbos van Berkenheuvel, ten noorden van de dorpen Diever en Wapse, werd in de winter van 1943-1944 een hol gebouwd op de plek van een onopvallende zandheuvel. Na de voltooiing van het hol, werd de zandheuvel in oude vorm hersteld, waardoor het hol nauwelijks opviel. Het hol kreeg de bijnaam 'de Wigwam' omdat Fokke Hessels, één van de onderduikers, een verwoed lezer was van indianen-verhalen. Een wisselend aantal mensen vond hier een schuilplaats. Soms zaten in het hol 20 mensen tegelijk ondergedoken. Op 22 november 1944 werd het omsingeld door 50 SD'ers. Op dat moment verbleven er 4 onderduikers, die allemaal naar Duitsland zijn gestuurd. Bij de overval raakte het onderduikershol zwaar beschadigd. In 1953 werd het voor het eerst gerestaureerd. De laatste

restaurant dateert uit 2011, toen het hol door vandalisme beschadigd was geraakt. Het onderduikershol is per auto niet bereikbaar. U kunt ervoor kiezen om de 8,3 kilometer lange wandelroute te lopen die Natuurmonumenten heeft uitgezet vanaf het Toeristisch InfoPunt (TIP) Westervelde aan de Bosweg in Diever. *Een alternatief is dat u vanaf de Ten Darperweg (Wapse) via de Brinkstede naar de doodlopende Nulweg rijdt. Rij naar het einde van de Nulweg en volg te voet het onverharde pad tot het fietspad, waar u rechtsaf gaat. U volgt het fietspad tot fietsknooppunt 59. Vanaf dit punt volgt u de bewegwijzering naar het onderduikhof.*

- www.hetnationaleparkvandrenthe.nl
- www.oorlogsmonumenten.nl

Op de Brink van Vledder vindt u het oorlogsmonument, waarop onder anderen de familie Georg vermeld worden.

In 1940, vlak voor het begin van de Duitse bezetting, vestigde de Duitse Roma-familie Georg zich even buiten Vledder, langs de weg naar Doldersum. Het gezin bestaande uit vader Ludwig, moeder Josephine en de kinderen Edi, Gisela, Frieda en Clara wist snel te integreren. Tijdens de bezetting werden ze bij gevaar steevast gewaarschuwd door gemeentesecretaris Schumer en konden ze, indien nodig, onderduiken op boerderij 'De Werkhorst' van de familie Bethlehem.

Op zondag 14 mei 1944 kwam het bevel dat alle in Nederland woonachtige Sinti en Roma moesten worden overgebracht naar kamp Westerbork. Dit bevel moest worden uitgevoerd door de Nederlandse politie. Op dinsdagochtend 16 mei, om zeven uur 's ochtends, werden Ludwig en Josephine, samen met hun dochters Gisela, Clara en Frieda overgebracht naar kamp Westerbork. Alleen Edi, die op dat moment aan het werk was, ontkwam. Toen hij op de avond van de 16e mei thuishkwam, vond hij de woonwagens leeg. Edi werd opgevangen door Henrik Bethlehem die hem een onderduikplek aanbood.

De familie Georg werd op 19 mei 1944 van Westerbork naar Auschwitz gedeporteerd, waar ze werden ondergebracht in het zogenaamde 'Zigeuner-lager'. Waarschijnlijk zijn Josephine, Frieda en Clara in de nacht van 2 op 3 augustus vergast in Auschwitz. Na aankomst in Birkenau werden Ludwig en Gisela van de rest van de familie gescheiden. Zij hebben, net als Edi, de bevrijding meegemaakt.

- Archief Herinneringscentrum Kamp Westerbork
- Steinbach, B en Jorna, P. O lungo drom, Sinti en Roma door de eeuwen heen in Nederland, catalogus bij de reizende tentoonstelling.

Kamp Vledder werd vlak voor de oorlog gebouwd als werkverschaffingskamp: werklozen uit de steden moesten in de omgeving van het kamp de uitgestrekte heidevelden ontginnen. In januari 1942 moesten de stedelingen plaatsmaken voor Joodse dwangarbeiders.

Het werk in Vledder verschilde weinig van het werk in andere kampen. Spitten op de heide, geulen graven, een zandpad aanleggen en het zagen van bomen. Het meeste buitenwerk werd verricht in Vledderveen, later werden er aardappelen geroid in Wapse. Het werk werd onder streng toezicht verricht. De post werd gecontroleerd en eventueel meegezonden voedselbonnen werden in beslag genomen. Uit angst bestolen te worden door de Nederlandse kampleiding, begroeven de

dwangarbeiders hun gouden ringen en horloges in de grond.

In de vroege ochtend van 3 oktober 1942 werd het kamp ontruimd. De totaal verraste mannen werden afgevoerd naar kamp Westerbork. Na de ontruiming is het kamp nog jaren in gebruik geweest. Pas begin jaren tachtig is het grotendeels gesloopt. De enige overgebleven barak ziet er geheel anders uit dan destijds, maar is één van de weinige tastbare herinneringen aan de 'Jodenkampen' zoals die in 1942 functioneerden. In een deel van de barak is het Kijkdoosmuseum ingericht. Via acht kijkgaten krijgt de bezoeker een indruk van het leven in de Joodse werkkampen. Daarnaast is de structuur van het kamp met zijn appèlplaats duidelijk zichtbaar.

Piet Groenteman

Ooggetuige

Piet Groenteman (1919-2004) groeide op in Amsterdam. Eind maart 1942 vertrok hij vanaf het Centraal Station richting Vledder: 'Niemand kon inschatten wat er ging gebeuren. Zelf ging ik in kostuum op reis. Ik hoopte ergens werk te krijgen. Misschien word je uitbesteed was mijn gedachte. (...) We kwamen voor ons gevoel echt in een dorp. Iedereen werd verzameld in een groot lokaal. Daar werden we in kamers ingedeeld. (...) We werden 's morgens wakker van een bel. Dan werd er appèl afgenomen. Dat was voor de barak voor de deur (...) We hoefden 's morgens niet ver te lopen. De schop moest mee.'

Piet kon het werk volhouden: 'Ik was jong, in de bloei van mijn leven. Van het spitten werd ik wel sterk. Het werk ging altijd door. (...) Er is mij op een gegeven moment medegedeeld dat we naar Westerbork gingen. Ik wist niet wat Westerbork was, net zo min als ik van te voren wist wat Vledder was.'

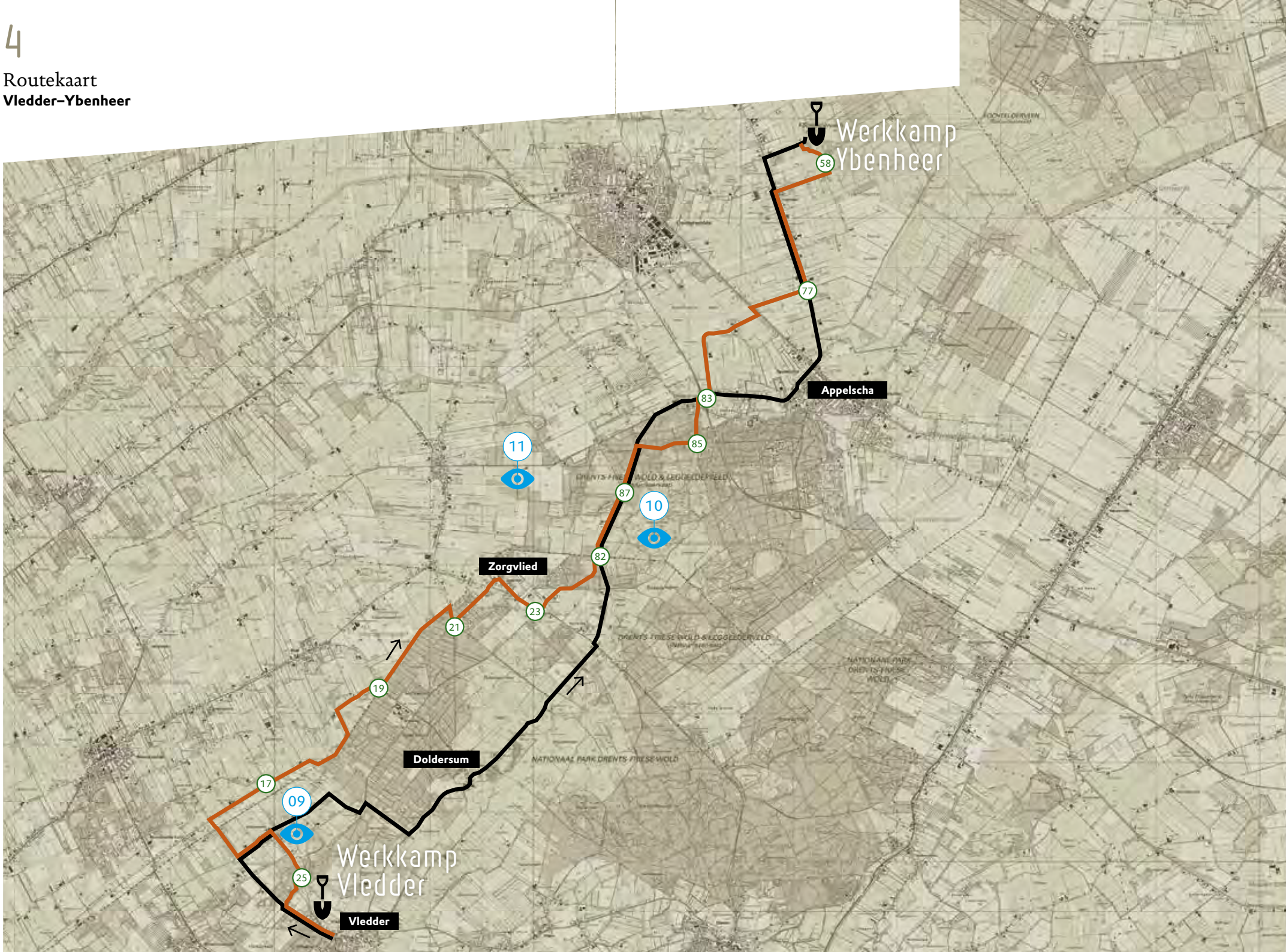
Piet werd vanuit kamp Westerbork doorgestuurd naar Auschwitz. Hij overleefde meer dan tien kampen en werd uiteindelijk in 1945 in de buurt van Praag bevrijd.

KANTOOR

NED HEIDEMJ.

Vledder

Monument Jodenweg Vledderveen

Achter de voormalige locatie van het werkkamp Vledder loopt de Lange Wandeweg richting het naburige Vledderveen. Als het zandpad overgaat in een asfaltweg, verandert de naam: Jodenweg. De Jodenweg is een tegenwoordig grotendeels verhard pad dat door de Joodse dwangarbeiders uit kamp Vledder is verlegd. De Jodenweg eindigt midden in Vledderveen, waar de Joodse mannen uit het werkkamp Vledder een groot deel van hun werkzaamheden moesten verrichten. Ter nagedachtenis aan de Joodse dwangarbeiders richtten enkele omwonenden in 1986 een monument op, dat is geplaatst in Vledderveen aan de ingang van de Jodenweg, op de hoek van de P.W. Janssenlaan.

- Oord, N. van der, Jodenkampen
- www.drentheindeoorlog.nl
- www.google.nl/maps

Kale Duinen

Wanneer u over de Appelschaseweg en Canada richting Appelscha rijdt, ligt aan uw rechterhand het Aekingerzand, ook wel bekend als de 'Kale Duinen'. Het Aekingerzand is één van de weinige nog bestaande stuifzandgebieden in Nederland. Werd er vroeger bos geplant om het oprukkende stuifzand tegen te houden, hier is 200 hectare bos gekapt om de zandverstuiving te behouden. Op de provinciegrens, waar de Appelschaseweg overgaat in Canada, voert een pad het natuurgebied in. Via het ven dat toepasselijk 'de Grenspoel' heet, komt u na ongeveer een kilometer bij de uitkijktoren uit, vanwaar u een wijds uitzicht heeft over de Kale Duinen.

- www.appelscha.nl

Werkkamp De Landweer

Als u aan het eind van Canada linksaf gaat, vindt u na twee kilometer aan uw rechterhand het monument voor het Joodse werkkamp De Landweer. Dit monument is op dezelfde wijze uitgevoerd als het monument dat u in Diever heeft gezien en later ook bij de werkkampen Ybenheer en De Fledders zult aantreffen. De Landweer bood plaats aan een kleine tweehonderd Joodse dwangarbeiders. Het regime was aanvankelijk mild, er was voldoende te eten en er gold een redelijke bewegingsvrijheid. Overdag werd onder leiding van de Heidemaatschappij op de heide gewerkt. De overwegend jeugdige opzichters maakten het de arbeiders niet lastig. Strengere regels, maar ook het nieuws over razzia's in de steden veranderden het kampleven op den duur. Sommige dwangarbeiders besloten te vluchten. In de nacht van 2 op 3 oktober 1942 werd het kamp ontruimd. De mannen werden lopend naar het station van Assen gebracht, vanwaar het verder ging naar kamp Westerbork.

De verdere geschiedenis van het kamp is onbekend. Dorpelingen die het kamp hebben meegemaakt, denken dat De Landweer kort na de oorlog is verdwenen.

> *Volgt u de Kloosterweg in de richting vanwaar u gekomen bent en na twee kilometer zit u weer op de route.*

www.joodsewerkkampen.nl

Joop van Oostijen

Ooggetuige

Joop van Oostijen (1923-2006) groeide op in de provincies Drenthe en Friesland. Als zestienjarige kwam hij terecht bij de werkverschaffing. Voor de Heidemij moest hij loonstaten schrijven voor de arbeiders, die nauwelijks konden lezen of schrijven. Later volgde hij een opleiding bij deze maatschappij.

In de loop van 1942 kreeg Joop een bericht van de Heidemij dat hij naar De Landweer moest gaan. Hij moest werk uitzetten en toezicht houden, 'want die lui hadden geen verstand van heide ontginnen. Er waren erbij, die geen schop in hun hand konden houden, dan deed ik het voor.'

Als er genoeg meters waren gemaakt, kon er worden gepauzeerd. 'We gingen zitten op de rand van de gegraven

put en kletsten wat af. De mannen waren onzeker over hun toekomst. Sommigen zeiden dat ze zouden worden uitgewezen naar Duitsland. Ze geloofden de verhalen van de Joodse Raad niet. Daarom heb ik altijd gezegd: "Zie dan dat je wegkomt." Uit mijn groepje zijn er meerdere gevlucht, vooral in de zomer. Om ons heen waren allemaal landerijen. Via een droge sloot, de rogge stond hoog, konden ze een heel eind lopen zonder gezien te worden. Sommigen werden halverwege hun vlucht opgepakt. Ze kwamen weer terug in het kamp of werden doorgestuurd naar het strafkamp 't Petgat, in Blesdijke. Daar waren ze net als Duitsland bang voor.'

Joop zou tot zijn pensioen voor de Heidemij blijven werken.

Werkkamp Ybenheer

50

Het afgelegen kamp Ybenheer in Fochteloo is gebouwd voor de werkverschaffing. Oudere, werkloze mannen moesten het land ontginnen en aardappelen rooien. Vanaf 1 juni 1942 zaten er 72 Joodse mannen, voornamelijk uit Den Haag. Rond 19 juni volgde nog een groep van honderd Joodse dwangarbeiders.

Onder toezicht van de Nederlandsche Heidemaatschappij werkten Joodse dwangarbeiders overdag in het Fochteloorveen, later op de akkers waar ze aardappelen rooiden. Ook haalden sommigen dagelijks met kruiwagens melk op bij de melkfabriek in Oosterwolde. In het kamp waren 's zondags bonte avonden met muziek en cabaret.

Net als in de andere werkkampen kwam de ontruiming van Ybenheer op 2 op 3 oktober 1942 totaal onverwacht. Op vrijdagmiddag werd het kamp door de Grüne Polizei bezet, waarna de mannen op de vroege zaterdagochtend naar kamp Westerbork werden afgevoerd. Ybenheer bood na het vertrek van de Joden achtereenvolgens onderdak aan moeilijk opvoedbare jeugd, hongerkinderen, NSB'ers, het Friese Bataljon Indië en Molukse ex-KNIL-militairen en hun gezinnen. Aan het eind van de jaren zestig is het kamp afgebroken. De twee gemetselde zuilen van het toegangshek zijn bewaard gebleven. Hoewel aan het oog onttrokken bevinden zich op het kampterrein nog fundamenten, waterputten en andere tastbare restanten van het kamp.

Wim in 't Ven

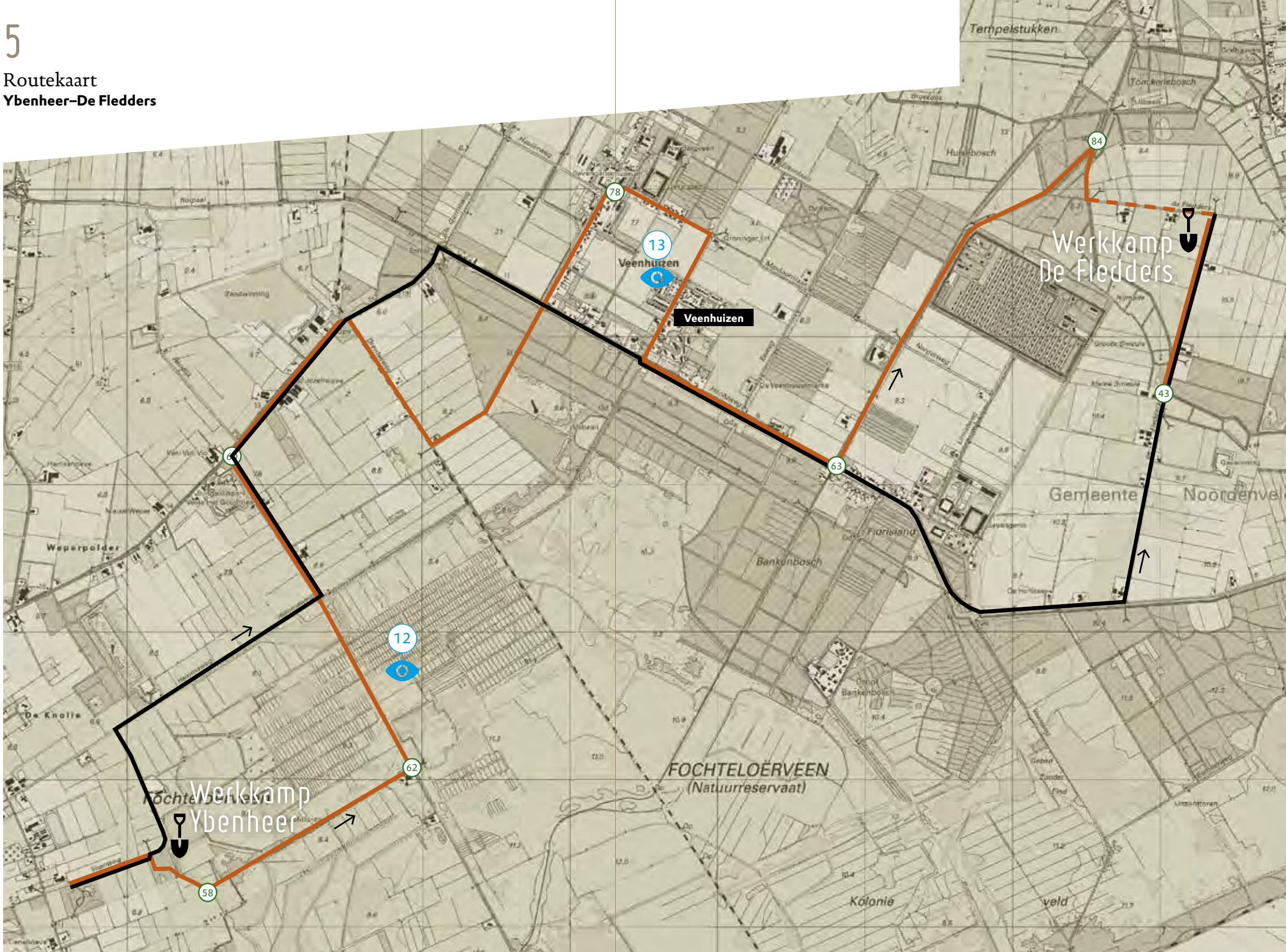
Ooggetuige

Wim in 't Ven was vrijwillig bij de Heidemaatschappij. Waarschijnlijk werd hij eind mei 1942 overgeplaatst van het Joodse werkkamp De Landweer naar Ybenheer bij Fochteloo. Op zijn vorige locatie kon hij goed opschieten met een aantal Joodse dwangarbeiders. Hij begon hen vanaf 2 juni 1942 brieven te schrijven. 'Met mij gaat alles uitstekend, behalve dat mijn nieuwe werkkring me tot nu toe tegenvalt. (...) Ik ben gisteravond 72 Haagse nieuwelingen gaan begeleiden van Oosterwolde naar Ybenheer. (...) Voorlezing van het

reglement door de heer Zwagema, wat de betrokkenen nogal koud op het lijf scheen te vallen, gezien de bleke en transpirerende gezichten. Mijn eerste indruk is niet gunstig: 't meest zijn oudere personen. Ik heb alle ongehuwde, totaal 20. Intellectuelen en goed gesitueerden vind je er weinig. Dat ik voor hen mijn best zal doen, is alles wat ik je tot nu toe vertellen kan.'

Op 6 juli 1942 werd Wim weer overgeplaatst.

Ybenheer

12

Fochteloërveen

Honderden jaren geleden waren grote delen van Nederland bedekt met hoogveen, een dik pakket veenmossen dat door het voedselarme regenwater werd gevoed. In gedroogde vorm is (hoog-)veen eeuwenlang een belangrijke brandstof geweest: turf. Vanaf de middeleeuwen werd op kleine schaal turf gewonnen, maar als in de 17e eeuw de vraag naar brandstof toeneemt, wordt het turfsteken op grote schaal toegepast, waardoor steeds meer veengebieden verdwenen. Tegen de tijd dat de turfgravers aan het Fochteloërveen toekwamen, had steenkool zijn intrede gedaan en daalde de vraag naar turf, zodat een grootschalige ontginning van dit gebied uitbleef. Omdat turfwinning op kleine schaal bleef bestaan, kochten Natuurmonumenten en It Fryske Gea in 1938 hier de eerste 200 hectare hoogveen. Door vele beheersmaatregelen wordt op het Fochteloërveen één van de laatste hoogveengebieden van Nederland (van het oorspronkelijke areaal is slechts 2% over) in stand gehouden.

- www.natuurmonumenten.nl
- www.wikipedia.nl

13

Veenhuizen

De kolonie Veenhuizen werd in 1822 gesticht door Johannes van den Bosch. Deze kolonie, onderdeel van de Maatschappij van Weldadigheid, moest bijdragen aan de bestrijding van de armoede in Nederland. Het werk in de kolonie, waarmee de armen in hun eigen onderhoud voorzagen, moest hen tegelijkertijd bestaanszekerheid bieden. De volwassenen moesten het land ontginnen, terwijl de kinderen, die ook onderwijs kregen, op het land werkten. Veenhuizen was een dwangkolonie, wat onder meer wilde zeggen dat men er voor een bepaalde periode verbleef. Na verloop van tijd kwam je weer vrij en mocht je met wat reisgeld terugkeren naar huis. Velen keerden naar verloop van tijd toch weer terug naar Veenhuizen.

Het Veenhuizen van vandaag is een dorp dat vol staat met Rijksmonumenten die getuigen van de bijzondere geschiedenis van dit dorp. De sobere architectuur is opvallend, evenals de belerende teksten op vele gevels. In de ooit zelfvoorzienende kolonie in het veen staan nu drie gevangennissen, waarvan er twee gevestigd zijn in de negentiende eeuwse koloniegestichten. In het Gevangenis museum wordt het verhaal van 'Veenhuizen' verteld: Oude Gracht 1, 9341 AA Veenhuizen

- www.veenhuizenboeit.nl
- www.gevangenis museum.nl
- Gerding, M.A.W., Encyclopedie van Drenthe P/Z

De Fledders

56

Het Rijkswerkkamp De Fledders, ten zuidoosten van Norg, is in de jaren dertig gebouwd in het kader van de werkverschaffing. Vanaf juli 1942 bood het plaats aan 120 Joodse dwangarbeiders. De mannen werden ondergebracht in een grote barak bestaande uit vier kamers. Verder was er nog een wc-barak, een kantine, een machinekamer en een opzichterswoning.

Het kampleven was op militaire leest geschoeid en het werk was zwaar. Na het werk moest er nog een uur gemarcheerd worden. De mannen mochten geen pakjes ontvangen maar 's avonds was er wel ruimte voor ontspanning in de vorm van kaarten, biljarten of muziek.

In de nacht van 2 op 3 oktober 1942 werden de Joodse dwangarbeiders afgevoerd naar kamp Westerbork. In de loop van 1943 bood De Fledders

korte tijd onderdak aan afgedankte minnaressen van Duitse officieren, en hun kinderen. Na de oorlog diende het kamp voor de internering van NSB'ers en van collaboratie verdachte personen. In de jaren vijftig werden er Molukkers ondergebracht. In 1959-1960 verdween de laatste barak. Behalve een monument doet niets meer aan het voormalig Rijkswerkkamp herinneren. De woeste gronden van toen zijn nu landbouwgronden.

Bram en Max Marcus

Ooggetuige

Vader Bram Marcus (1892-1943) en zoon Marcus (1921-1979) werden op 10 juli 1942 vanuit de stad Groningen naar De Fledders, bij Norg gestuurd.

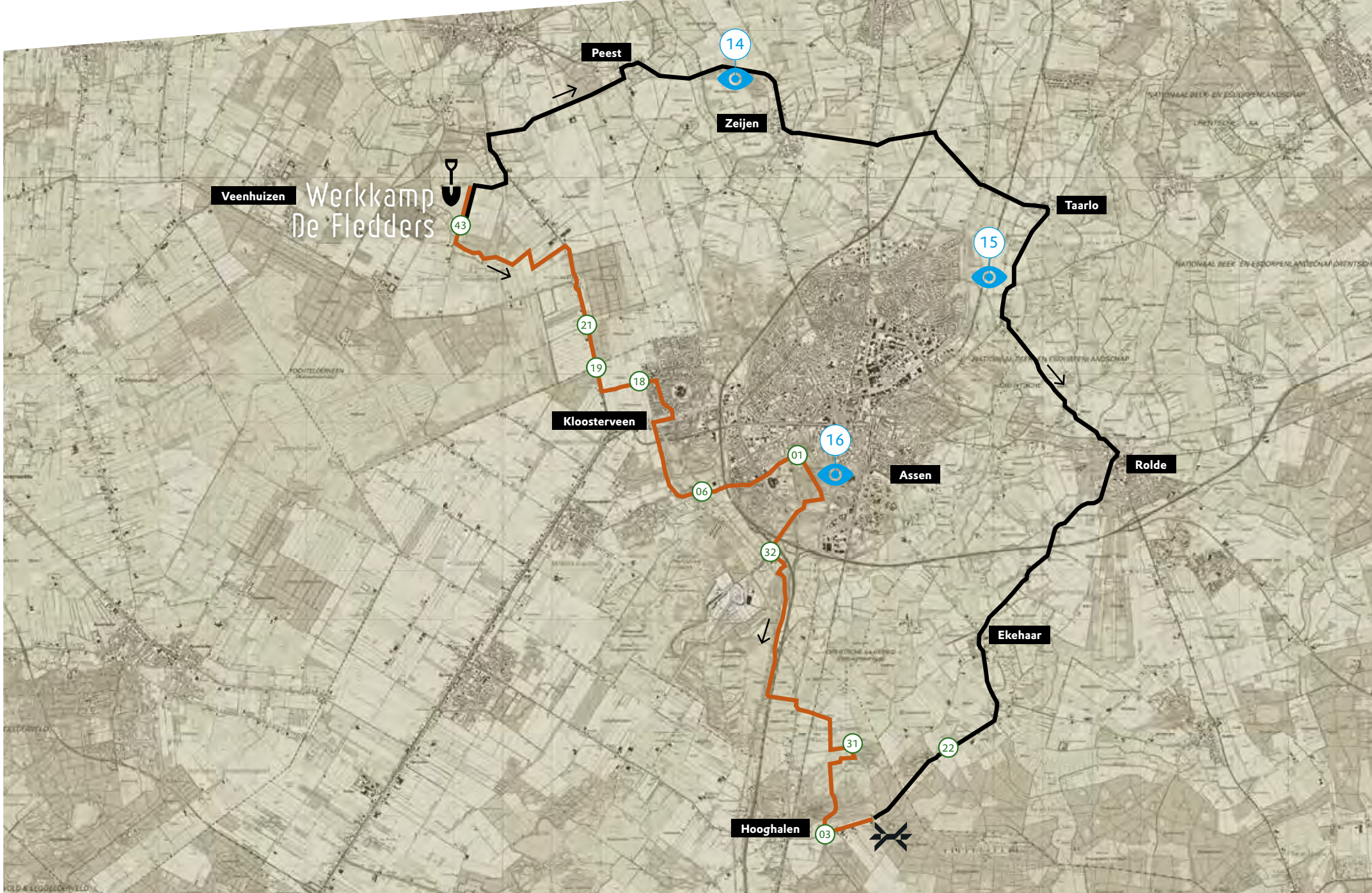
Op 21 juli schreef Bram zijn eerste brief: 'Zoals u weet zitten wij onder de rook van de stad. Ik ben blij dat we niet zover weggekomen zijn. Ik ben al die tijd dat we hier zijn op het ziekterapport geweest. De dokter kwam net bij mij en vertelt, dat ik morgen aan het werk moet gaan. Het zal mij benieuwen, hoe het mij bevalt met de schop om te gaan. Wij moeten hier land ontginnen. Max is er al een tijd mee bezig. Hij heeft nog geen blaren. Ik ben blij dat hij bij mij is. Hij zit en slaapt naast mij. Wat voor mij en voor hem een groot voordeel is. We delen natuurlijk alles broederlijk samen. Het

eten is hier goed maar lang niet genoeg. (...) Max heeft altijd honger. Zien jullie kans om wat roggebrood binnen te smokkelen? Wij worden streng bewaakt. Het kamp is afgerasterd. Wij mogen niet buiten het kamp komen. Als wij naar het veld moeten om te werken, gaan wij onder bewaking heen. Als wij pakjes krijgen wordt alles nagekeken. Snoeperij of levensmiddelen worden in beslag genomen. Bram eindigt zijn brief met: 'Houd moed en vertrouwen. Hoofd omhoog, dat doen wij ook.'

Op 4 oktober 1942 kwamen Bram en Max in kamp Westerbork terecht. Op 16 oktober 1942 werden ze op de trein richting Auschwitz gezet. Max zou de oorlog overleven.

Routekaart
De Fledders-Herinneringscentrum Kamp Westerbork

De Fledders

14

Oorlogsmonument Zeijer Strubben

Halverwege tussen Peest en Zeijen komt u langs de Oude Norgerweg. Langs deze weg verwijst een bescheiden bordje naar het verzetsmonument dat in het naastgelegen Strubbenbos te vinden is. Na een wandeling van 500 meter komt u op de plek waar op 8 september 1944 Cornelia van den Berg-van der Vlis en Lourens Touwen zijn gefusilleerd. Cornelia van den Berg-van der Vlis, schuilnaam Annie Westland, was hoofdcoerierster van de LO (Landelijke Organisatie voor hulp aan Onderduikers) in Friesland. Op 9 augustus 1944 werd ze in 'Huize Liana' aan de Oude Gracht in Utrecht gearresteerd toen ze daar belangrijke papieren moest afleveren. Vervolgens werd ze overgebracht naar het Scholtenhuis aan de Grote Markt in Groningen. Daar kwam dominee Lourens Touwen ook terecht. Touwen, betrokken bij de LO, werd gearresteerd toen hij verzetsman F. van der Velde wilde vrijkopen bij de Sicherheitsdienst.

- www.oorlogsmonumenten.nl
- plaqueette monument Zeijer Strubben

15

Het hunebed van Loon

Vlak buiten Assen, op de es van Loon, ligt hunebed D15, het hunebed van Loon. Samen met het hunebed van Zeijen (D5) is dit het enige hunebed dat vrijwel direct aan deze autoroute gelegen is. Deze 5.000 jaar oude grafheuvel is relatief compleet. De dekstenen zijn er nog, hoewel de middelste op de grond ligt, de zij- en sluitstenen zijn nog aanwezig, evenals de poort en de meeste kransteden. Tot 1870 ging een groot deel van het hunebed nog schuil onder de dekheuvel van zand. Deze werd echter verwijderd omdat volgens de toen gangbare opvatting de dekheuvel resultaat was van duinvorming. Het hunebed van Loon behoort tot de 22 hunebedden die worden beheerd door de Stichting Het Drentse Landschap.

- www.hunebedinfo.nl
- www.hunebedden.nl
- www.drentslandschap.nl

Niet op de route, wel de moeite waard.

16

Joodse begraafplaats Assen

Aan het eind van de doodlopende Oude Haarweg, daar waar de autoweg overgaat in een fietspad, loopt een pad het bos in. Dit pad voert naar de Joodse begraafplaats van Assen. De begraafplaats werd in 1778 aangelegd voor de toen nog zeer kleine Joodse gemeenschap, een gemeenschap die zou uitgroeien tot zo'n 600 personen aan het begin van de 20e eeuw. Deze begraafplaats heeft een directe link met kamp Westerbork. De gevangenen die tussen augustus 1942 en maart 1943 in het kamp stierven, zijn hier begraven. U herkent deze graven aan de grafpaaltjes, hoewel enkele graven zijn voorzien van een grafmonument. De zeven gevangenen, die in de periode ervoor stierven werden op verschillende plaatsen in het land

begraven. De ruim 500 gevangenen, die in de periode erna stierven, werden iets buiten het kamp gecremeerd. De urnen van deze personen werden meestal op de Joodse begraafplaatsen in Diemen en Muiderberg bijgezet. Omdat niet alle 185 graven zijn gemarkeerd, werd in 1970 een monument onthuld met daarop de namen van 156 in kamp Westerbork gestorven gevangenen die in Assen geen eigen zerk gekregen hebben. Dit monument bestaat uit drie gedenkstenen van natuursteen. Het tweede monument op de begraafplaats stamt uit 1951 en herdenkt de Joodse inwoners van Assen die tijdens de Shoah zijn omgekomen.

> Vanaf de Oude Haarweg kunt u de weg naar Hooghalen volgen. De borden wijzen u de weg naar het Herinneringscentrum Kamp Westerbork

- www.joodsebegraafplaatsassen.nl
- www.oorlogsmonumenten.nl

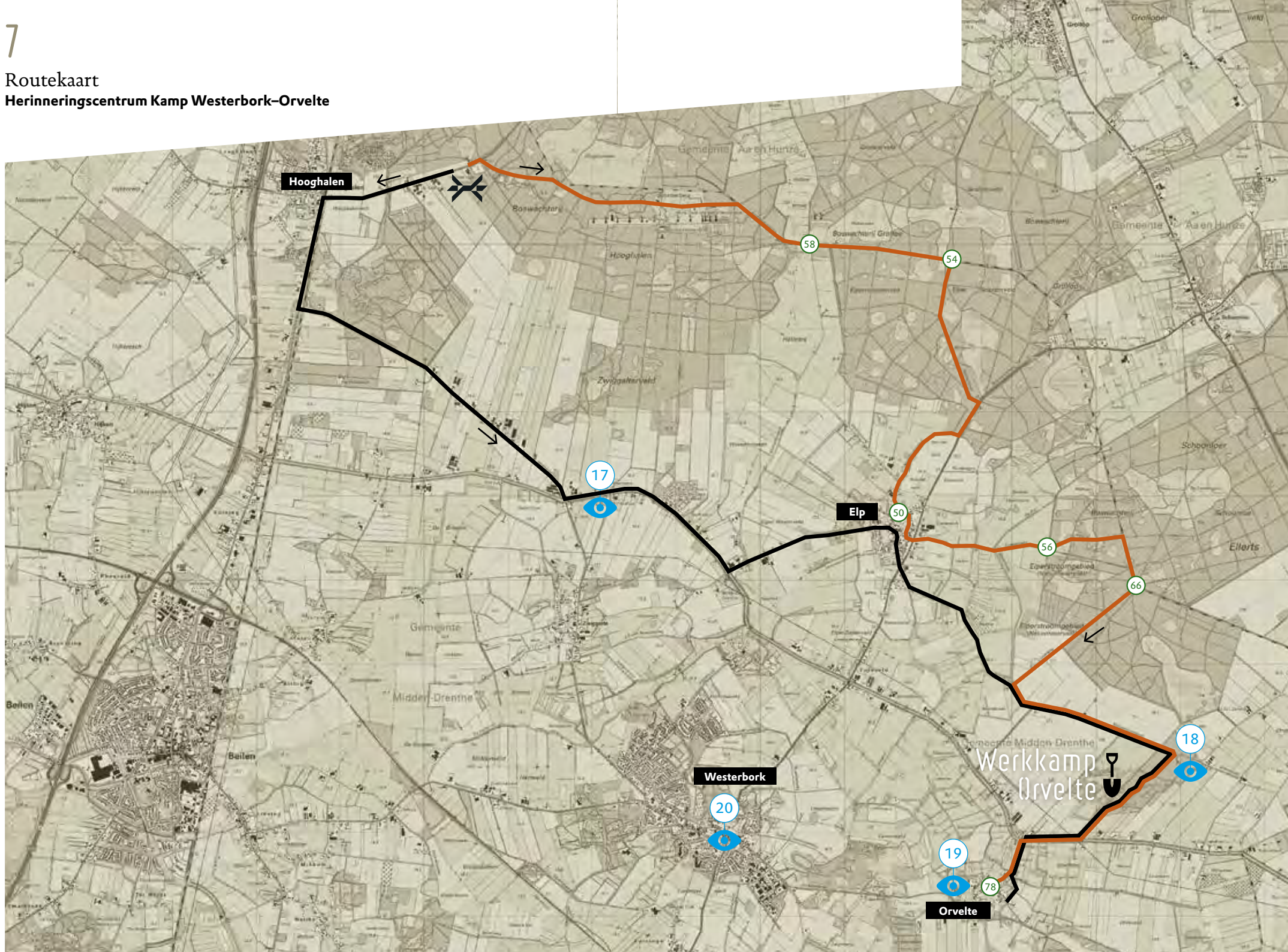
Route 2

Joodse werkkampen

- Herinneringscentrum Kamp Westerbork
- Orvelte
- Mantinge
- Geesbrug
- Kremboong
- Gijsselte
- Echten
- Ruinen

Routekaart
Herinneringscentrum Kamp Westerbork-Orvelte

Herinneringscentrum Kamp Westerbork

17

Oranjekanaal

Het Oranjekanaal is tussen 1853 en 1858 gegraven als verbinding tussen de Drentsche Hoofdvaart bij Hoogersmilde en de Verlengde Hoogeveensche Vaart bij Klazienaveen. Het Oranjekanaal, dat vlak voor Elp op ruim drie kilometer afstand van kamp Westerbork stroomt, heeft z'n eigen rol gespeeld in de geschiedenis van het doorgangskamp.

Er werd opdracht gegeven 'aus kriegswichtigen Gründen' een smalspoorlijn tussen kamp Westerbork en het Oranjekanaal aan te leggen, waarlangs de bouwmaterialen voor het kamp zijn aangevoerd. Later werden neergestorte vliegtuigen, die in het kamp gedemonteerd zouden worden, via deze route aangevoerd. Op 12 april 1945 vormde het Oranjekanaal de uitgangspositie vanwaar de Canadezen de laatste kilometers aflegden om kamp Westerbork te bevrijden. Dit kanaal, dat nooit heeft kunnen voldoen aan de economische verwachtingen van de investeerders, heeft z'n waarde voor de natuur en het toerisme inmiddels ruimschoots bewezen.

- Archief Herinneringscentrum Kamp Westerbork
- www.provincie.drenthe.nl

18

Orvelterzand

De locatie van het voormalige werkkamp Orvelte grenst aan het Orvelterzand, een natuurgebied dat ooit deel uitmaakte van het uitgestrekte heidegebied Orvelterveld. Dit heidegebied heeft in de loop van de jaren door ontginning plaatsgemaakt voor landbouwgebied en uitgestrekte bossen. Het Orvelterzand is in zijn huidige vorm rond 1950 ontstaan.

In het natuurgebied zijn wandelpaden uitgezet. Omdat het gebied begrasd wordt door runderen, zijn honden niet toegestaan.

- www.drentslandschap.nl

19

Monumentendorp Orvelte

Het ontstaan van Orvelte wordt geschat tussen de 11e en de 13e eeuw. De eerste vermelding van het dorp stamt uit 1362. De akkers die rondom het dorp waren gelegen, werden vruchtbaar gehouden met behulp van schapenmest. Zodoende had Orvelte een kudde die tot 2.000 schapen kon tellen. De schapen voedden zich met de heide buiten het dorp. Met de introductie van de kunstmest werden de schapen overbodig en verdween de kudde. Heidevelden veranderden in landbouwgrond.

In het beschermd dorpsgezicht Orvelte staan goed onderhouden, nog altijd bewoonde, Saksische boerderijen rondom de Brink. Er zijn winkeltjes en regelmatig worden er themadagen en evenementen georganiseerd die verband houden met de historie van het dorp.

- www.orvelte.net
- Gerding, M.A.W., Encyclopedie van Drenthe H/O

Kamp Orvelte werd vermoedelijk in januari 1940 in gebruik genomen voor de huisvesting van werkloze arbeiders uit Amsterdam en andere grote steden. Het is onbekend wanneer de werklozen plaats moesten maken voor de Joodse dwangarbeiders uit met name Amsterdam. Deze groep Joodse mannen werd al vrij snel doorgestuurd naar kamp Westerbork. Uit documenten blijkt dat Joodse mannen uit Beilen en Smilde op 17 en 18 juli 1942 een oproep kregen zich op 20 juli te begeven naar het 'Jodenkamp Orvelte'.

De werkzaamheden bestonden uit het ontginnen van heide en het rooien van

aardappelen. 's Middags zorgden de kameroudsten ervoor dat iemand uit de groep de 'lunchpakketten ophaalde, die meestal bestonden uit brood met kaas'. Na het werk gingen de arbeiders zich wassen, om 's avonds in de kantine te biljarten of naar de radio te luisteren. Bijzonder was het optreden van het destijds bekende duo Johnny en Jones.

De dwangarbeiders zijn op 2 of 3 oktober 1942 naar kamp Westerbork gestuurd. De kantinebeheerder mocht op de ochtend van 3 oktober het kamp niet in. Toen hij 's middags terugkwam was het kamp leeg.

Alex Maris

Ooggetuige

Alex Maris (1920-2014) groeide op in het dorp Westerbork. In 1939 ging hij in militaire dienst. Na de capitulatie in mei 1940 was hij enkele maanden krijgsgevangene. Na zijn vrijlating meldde hij zich aan bij de marechaussee.

In 1941 werd Alex door de Duitse bezetter ontslagen. Terug in zijn woonplaats Westerbork kwam hij in aanraking met de dochter van de kampbeheerder van Orvelte. Zij vertelde hem dat haar vader op zoek was naar een kantinebeheerder. Maris werd aangenomen. Hij zag de eerste groep, Joden uit Amsterdam binnenkomen. Toen deze groep werd doorgestuurd naar kamp Westerbork, kwam rond 20 juli een tweede groep het kamp binnen. Het waren vooral Joden uit de omgeving.

'In het begin mochten die Joden nog gewoon rondlopen en deden ze inkopen in Westerbork of bij de boeren. Later mochten ze het kamp niet meer verlaten of bezoek ontvangen. Het was verboden pakketjes te ontvangen en te versturen. Ik smokkelde deze in een kar met dubbele bodem of een melkbus het kamp binnen.'

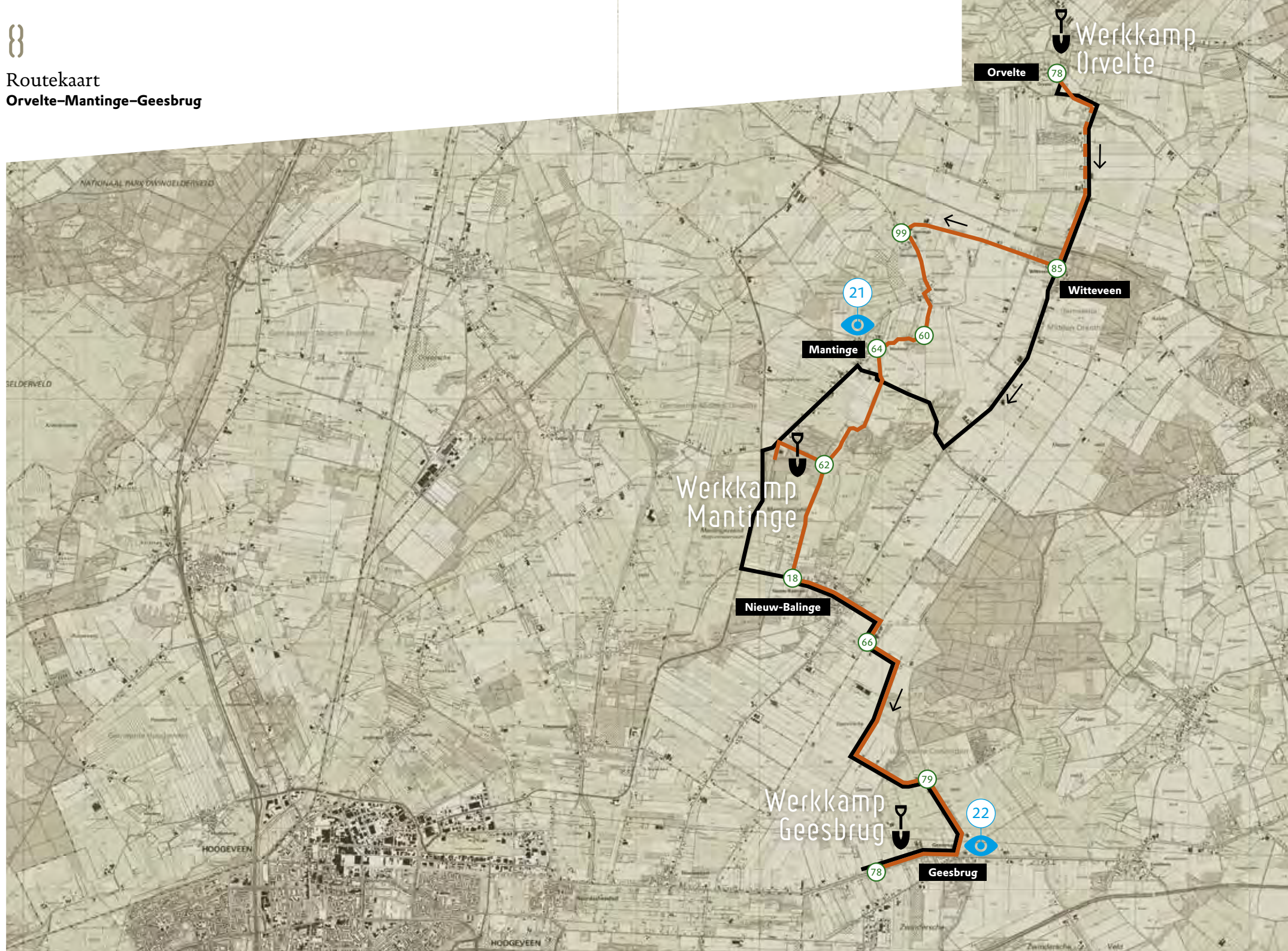
Op een gegeven moment werd door de ondergrondse aan Maris gevraagd bekend te maken, dat de mannen naar kamp Westerbork zouden worden overgebracht. Aan Harry Denneboom moest hij doorgeven dat hij zich moest houden aan wat er van te voren met het verzet was afgesproken. Zover hij weet is niemand, behalve Harry Denneboom gevlucht.

'Ik weet eigenlijk helemaal niet hoe ze naar kamp Westerbork zijn gegaan. Ze hebben mij teruggestuurd. Toen ik het kamp 's morgens binnen wilde gaan, mocht ik er niet in. Ik moest wachten tot 's middags. En toen ik weer kwam, waren ze allemaal weg.'

Routekaart Orvelte-Mantinge-Geesbrug

70

Orvelte

Niet op de route, wel de moeite waard.

Westerbork

Het is een veel gestelde vraag in het Herinneringscentrum Kamp Westerbork: waarom heet het kamp Westerbork, terwijl het toch zo ver van het dorp ligt? Het antwoord is eenvoudig: het kamp is genoemd naar de toenmalige gemeente Westerbork waarin het gelegen was. In het allernoordelijkste hoekje wel te verstaan. Het kamp was zodoende nauwelijks op Westerbork georiënteerd, maar op Hooghalen waar de eerste gevangenen per trein aankwamen en vertrokken en waar het brood voor de gevangenen besteld werd.

Desondanks heeft de negatieve klank van de naam Westerbork decennia lang z'n weerslag gehad op het dorp.

Westerbork wordt voor het eerst vermeld in 1206, maar is al veel langer bewoond. Het oudste deel van de Sint Stephanuskerk dateert uit de 14e eeuw en de oudste torenklok stamt vermoedelijk uit de 13e of 14e eeuw. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog werden in de kerk soldaten gehuisvest.

Behalve diverse bezienswaardige boerderijen heeft Westerbork twee musea, het Museum van Papierknipkunst en Museumboerderij (en restaurant) De Ar. Het dorp telt verschillende overnachtingsmogelijkheden en eetgelegenheden.

- www.geheugenvandrenthe.nl
- www.museumvanpapierknipkunst.nl
- www.de-ar.nl

Mantinge

Mantinge is een klein esdorp, dat samen met de omliggende dorpen Garminge, Bruntinge en Mantingerdijk de Broekstreek vormt. Mantinge ontstond toen boeren uit Westerbork zich in dit gebied vestigden, omdat hier nog landbouwgrond ontgonnen kon worden. Ten zuiden van Mantinge, ten oosten van de locatie van het voormalige werkkamp Mantinge, ligt het natuurgebied Mantingerveld, waar Natuurmonumenten losse snippers natuur tot één groot natuurgebied smeedt. Kenmerkend voor dit natuurgebied zijn de honderden jeneverbessstruiken. Over het Mantingerveld zijn verschillende wandelroutes uitgezet.

- www.geheugenvandrenthe.nl
- www.broekstreek.nl
- www.natuurmonumenten.nl

Geesbrug

Geesbrug ligt aan de Verlengde Hoogeveensche Vaart, het kanaal waaraan het dorp z'n ontstaan te danken heeft. In 1852 werd het besluit tot verlening van de Hoogeveensche Vaart genomen. In 1860 werd op de plek van het huidige dorp een brug gebouwd. Deze brug werd vernoemd naar het dichtstbij gelegen dorp: Gees. Door de bouw van de brug en de aanleg van een verharde weg van Hoogeveen naar Coevorden, ontstond het dorp Geesbrug. Het dorp is vooral na de Tweede Wereldoorlog tot bloei gekomen. Hierbij heeft de oorspronkelijke bebouwing veelal plaats gemaakt voor nieuwbouw.

- www.geheugenvandrenthe.nl
- www.geesbrugactief.nl

Werkkamp Mantinge

74

In het kader van de werkverschaffing verzezen in de jaren dertig van de vorige eeuw tal van werkkampen in de provincie Drenthe; zo ook bij Mantinge, niet ver van Westerbork. Het was een groot kamp, waar maximaal 240 mannen ondergebracht konden worden.

Op 31 maart 1942 stopte een trein vol met Joodse mannen bij het station van Wijster. Ongeveer tachtig dwangarbeiders stapten uit, waarna ze hun tocht naar het werkkamp Mantinge te voet vervolgden. De dwangarbeiders moesten hard werken: sloten graven, land ontginnen en wegen aanleggen. Mantinge was het enige kamp waar de Joodse rituelen werden

gerespecteerd. In de keuken werkte een Joodse kok met Joods personeel. De maaltijden werden volgens de spijswetten en onder rabbinaal toezicht vervaardigd. Op de avond van de 14de juli 1942 kregen de Joodse mannen in de kantine te horen dat zij de volgende ochtend onder politiebegeleiding naar kamp Westerbork zouden worden gebracht.

Het merendeel van de mannen uit kamp Mantinge werd doorgestuurd naar kampen in het oosten. Op het voormalige kampterrein staat nu een landbouwbedrijf. Het houten schuurtje is gemaakt van barakhout.

Mw A.C.M. Smits

Ooggetuige

Mevrouw A.C.M. Smits (1906-?) was echtgenote van de kampbeheerder, die chef-kok was geweest op de grote vaart: 'We hadden een koosjer kamp. En de kok, die was altijd kok geweest in Amsterdam. 'Hij was koosjer. We woonden er al toen we de Joden kregen. Het kamp was toen nog helemaal leeg. Het was nieuwbouw. (...) We hadden een aparte barak. Het bestond uit een huiskamer, twee slaapkamers en een ontvangstkeukentje. (...) Aan de achterkant was het kantoor van mijn man, de kantine en de conversatiezaal.' 'Ik denk dat het 10 januari 1942 was. Het was koud. Ze waren erg sjofel gekleed (). Ze werden opgevangen door de grondmaatschappij. Die ging dan met

hen naar het werkobject. Daar hadden wij niks mee te maken hè. Wij hadden alleen maar met de voeding te maken. Ze aten uit gamellen op een tafel. Iedere kamer had zijn eigen gamel en die werden weer schoon in de keuken afgeleverd en op de rekken gezet.' Mantinge werd in juli 1942 als Joods werkkamp opgeheven: 'Ze werden door de marechaussee opgehaald. Ze moesten allemaal lopend naar Westerbork. Allemaal in een rij. We hebben nog zeven zogenaamde zieken achter gehouden. Maar die werden later weer opgehaald, die moesten ook mee.' Het echtpaar Smits is kort na het vertrek van de laatste Joodse dwangarbeiders overgeplaatst naar de Noordoostpolder.

Werkkamp Geesbrug

76

Over het ontstaan van het werkkamp is weinig bekend, waarschijnlijk werd het begin 1941 gebouwd. Net zomin is duidelijk wanneer de eerste Joodse dwangarbeiders arriveerden. Geesbrug had een capaciteit van 240 personen, in de loop van 1942 hebben er zo'n 210 Joodse mannen gevangen gezeten.

De Joodse dwangarbeiders werden onder andere ingezet voor ontginnings- en landbouwwerkzaamheden. De zogenoemde 'betonploeg' legde de betonnen beschoeiing aan in een afwateringssloot van het kanaal Coevorden-Zwinderen, de Miljoenensloot aan de Vossebelt.

Op 3 oktober 1942 gingen de Joodse mannen per trein naar kamp Westerbork. Na het vertrek van de Joden diende het kamp als opvangplek voor evacués, die vanwege de aanleg van de Atlantikwall hun woningen hadden moeten verlaten. Daarna was het een onderkomen voor arbeiders van de Arbeidsdienst en een groep van de Hitlerjugend, die in Geesbrug werden opgeleid tot soldaat. Na de oorlog verbleven er militairen, diende het als vakantiekolonie en was het een onderkomen voor dienstweigeraars. De laatste bewoners waren Molukkers. Na de verkoop van het kamp zijn op de fundamenten van de barakken stallen gebouwd.

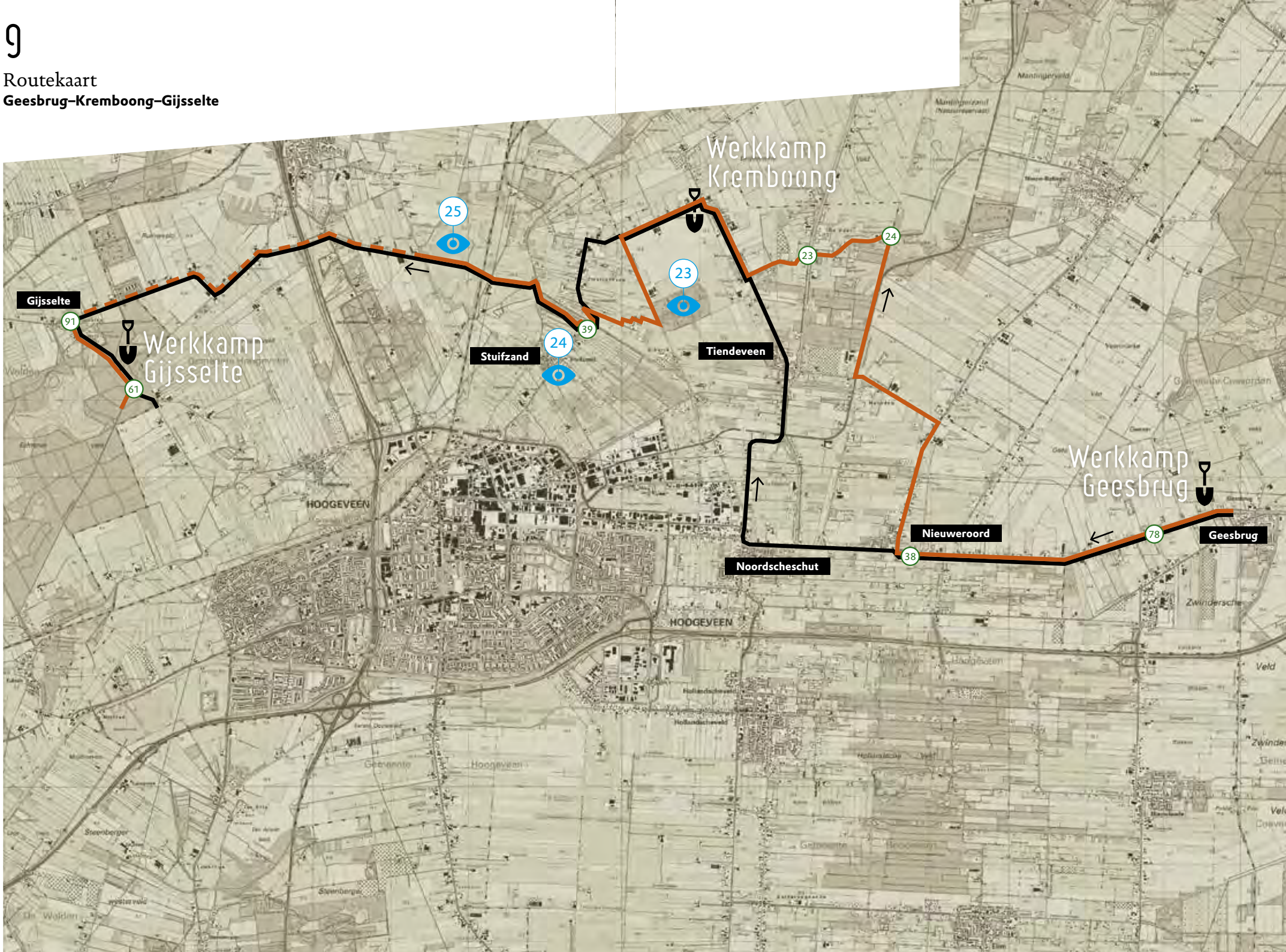
Maurits Buitekant

Ooggetuige

Maurits Buitekant (1922-2014) vertrok op 31 maart 1942 via het centraal station in Amsterdam naar Geesbrug. Hij had een koffertje met een broek, een paar hemdjes, wat ondergoed en scheergerei bij zich. De dagen begonnen met vroeg opstaan en 'in rijden naar het werk, we deden er zo'n 25 minuten over, een schep ophalen en graven. Het was de hele dag hetzelfde werk. We moesten geulen graven. Twee meter diep en twee meter breed. En dan liep onze opzichter, meneer de Vries, met een grote herdershond te controleren. Ik moet zeggen dat ik over die man geen slecht woord zeggen kan.'

Vlak bij de achteruitgang van het kamp was een wc. 'Planken met een gat erin'. Via dit wc-gebouw was het makkelijk om buiten het kamp te komen. Maurits gebruikte deze route regelmatig. Hij liep dan door naar de kruidenierswinkel in het dorp. Van hieruit kon hij bellen met zijn ouders en zijn verloofde. 'Haar vader had een kennis, die was hoofd van de politie op het Dapperplein in Amsterdam. Hij wist dat het kamp de volgende dag leeggehaald zou worden. Ze zegt tegen mij: "Maup ga eruit". Ik heb toen tegen mijn twee neven, die ook in het kamp waren, gezegd: "Jongens, ik ga." 'Waarop zei zeiden': "Dan gaan we met ons drieën."

Ze hebben de ster afgedaan en zijn in Hoogeveen, om een uur of zes 's morgens, zonder kaartje de trein ingestapt. Ze zaten tussen forensen en werden de hele route niet gecontroleerd. Toen de trein bij het Amstelstation stopte, zijn ze uitgestapt en is ieder zijn eigen weg gegaan. 'Ik ging naar het huis van mijn ouders aan het Pretoriusplein. Ze hebben mijn kleren verbrand en een half uur later kwam een gids, die me naar Den Haag bracht.' Uiteindelijk is Maurits met een andere gids via Antwerpen naar Frankrijk en Italië gevlucht. In Rome werd hij door het Amerikaanse leger in 1944 bevrijd.

Geesbrug

23

Kremboong

Het gebied ten westen van Tiendeveen en ten zuiden van de huidige straat Kremboong werd in 1888 aangekocht door Frederiks' Jacob. De ondernemer liet er een productiebos aanleggen, dat werd vernoemd naar zijn suikerrietplantage Kremboong (= bamboespruit), even buiten Soerabaja op Java. In 1938 werd een groot deel van het bos gekapt. De vrijgekomen grond werd geschikt gemaakt voor landbouw, terwijl op de noordoosthoek van het landgoed het werkkamp Kremboong verrees. Een klein deel van het bos bleef behouden en werd in 1980 aangekocht door Stichting Het Drentse Landschap.

- www.geheugenvandrenthe.nl
- www.drentslandschap.nl

24

Stuifzand

Via Zwartschaap komt u in Stuifzand terecht. Beide plaatsen zijn vernoemd naar de tweede oudste boerderijen die in dit gebied, een tot de 18e eeuw nauwelijks ontgonnen wildernis, zijn gebouwd. In de loop van de 18e eeuw ontstonden bij deze boerderijen kleine nederzettingen, waaruit de huidige plaatsen zijn ontstaan. Aan de Hoofdweg in Stuifzand, op de plek waar u rechtsaf de Secteweg in rijdt, staat de voormalige herberg 'De Sleutel' (te herkennen aan de sleutel op de voorgevel), waar Vincent van Gogh in 1883 logeerde. Ten noorden van Stuifzand, ongeveer op de plek waar de Wijsterseweg overgaat in de Vamweg, heeft in 1942 een Joods werkkamp gestaan (niet opgenomen in de route). Ter plekke is ieder tastbaar spoor van dit kamp verdwenen.

- www.geheugenvandrenthe.nl
- www.stuifzand.net
- www.anwb.nl

25

Boerenveensche Plassen

Vanuit Stuifzand rijdt u via de smalle Secteweg richting Pesse. Via de Kerkweg passeert u de spoorlijn Groningen-Zwolle, waarna u terechtkomt in het natuurgebied Boerenveensche Plassen, gelegen aan uw rechterhand. De weg waarover u rijdt ligt hoger dan het natuurgebied en is aangelegd voor de inwoners van het ooit geïsoleerd gelegen Stuifzand die in Pesse naar de kerk gingen. Dit afwisselend kurkdroge of zompnatte heidegebied is van groot belang voor vogels. Vanaf de Kerkweg heeft u een uniek uitzicht over de Boerenveensche Plassen en de vogels die er neerstrijken.

- www.stuifzand.net
- www.drentslandschap.nl

In januari 1942 kwam de eerste groep Amsterdamse Joden, lopend vanaf het station van Hoogeveen, in Kremboong aan. Het kamp bestond uit drie barakken, een keuken, een kokswoning en een kantine. In het midden was een grasveld.

Omdat de grond bij aankomst nog bevroren was, kon er aanvankelijk niet gewerkt worden. Om de tijd te doden werden er brieven geschreven, toneel gespeeld, een turnclub opgericht en vier gevangenen vormden de band 'the Kremboong Boys'. Ondertussen raakten de mannen gewend aan het op militaire leest geschoeide kampleven. Het zware werk bestond uit graafwerkzaamheden, het zogenaamde putten. De gaten die achterbleven na het verwijderen van

de wortels van geveld bomen werden opgevuld, om zo de grond rijp te maken voor de landbouw. De voedselsituatie was redelijk en werd zoveel mogelijk aangevuld via handel met de boeren uit de directe omgeving. Na de afkondiging van strengere maatregelen stakte deze aanvoer, maar tierde weer welig toen controle uitbleef.

In juli 1942 raakte Kremboong overbevolkt door de overplaatsing van dwangarbeiders uit andere werkkampen. De omstandigheden verslechterden en nieuws over razzia's in Amsterdam drukten de stemming. Waarschijnlijk is Kremboong kort daarna opgeheven: toen de mannen lopend naar kamp Westerbork vertrokken, stond het koren nog op het land.

Hijman Bonewit

Ooggetuige

Hijman Bonewit (1914-1974) kwam in maart 1942 vanuit zijn woonplaats Amsterdam in Kremboong terecht. Over de laatste werkdag op 16 juli 1942 schreef hij in zijn dagboek: 'Eindelijk kondigde de dalende bal het einde van de werkdag aan. Maar nog kwam iemand van de directieket naar ons toe rennen. "Jullie moeten je schop meenemen," riep hij ons uit de verte toe, "want morgen ga je naar Westerbork." Geen woord werd meer gesproken. Westerbork, dat was het doorzendkamp voor tot deportatie gedoemden. Iemand kreeg een zenuwtoeval, een ander, een man van middelbare leeftijd, sprak met gemaakt optimistische stem: "Laat ons er het beste van hopen, misschien blijven we bij elkaar. Wij hebben moeilijkheden getrotseerd, ook aan nog grotere moeilijkheden zullen wij het hoofd kunnen bieden." Geen mens reageerde; ieder was vervuld van eigen gedachten.

Met ons vieren liepen wij in de richting van het kamp. "Ik ga afscheid nemen bij boer Fieten," zei Arie. "Ik loop even met je mee," zei ik. Toen we in het achterhuis waren, hield ik Arie even staande: "Ik ga niet naar het kamp terug; ik vlucht. Ga je mee?" Arie stond tegen de muur, onbeweeglijk, zwijgend. "Ga je mee?" herhaalde ik. "Al onze kleren, al onze spullen zijn in het kamp," zei Arie zacht. "Beter je kleren weg dan je leven. Misschien staat het kamp al onder politiebewaking, dan heb je weinig kans dat je er nog uit komt." Na

enige ogenblikken bleef Arie zwijgend tegen de muur geleund staan, toen zei hij zacht: "Ja, ik ga met je mee." Vanuit het voorhuis kwam de boer naar buiten, zijn gezicht in een domme grijns vertrokken.'

"We willen vluchten, want het kamp wordt overgeplaatst, kunnen we een paar nachten hier slapen?" De boer antwoordde niet, hij bleef ons aanstaren met een domme, grijnzende tronie. "Kan het, Fieten, durf je het aan?" nog enige minuten staarde hij ons grijnzend aan, dan zei hij aarzelend: "Een paar nachten kun je wel hier in huis slapen, maar als er wat gebeurt, als je tegen de lamp loopt, noem mijn naam niet; ik ben getrouwd, vader van vier kinderen."

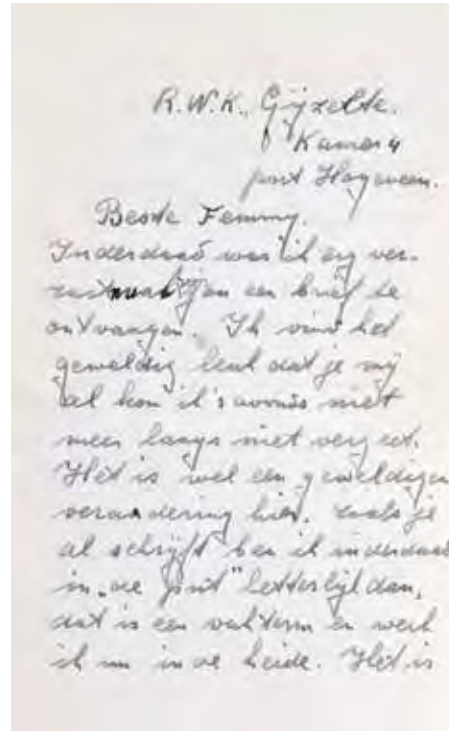
Tallose onderduikplekken volgden variërend van hutten, zolders, kuilen, schuurtjes en akkers. Soms voor een nacht, soms voor meerdere dagen tot weken. Uiteindelijk werd Hijman in het onderduikersdorp Nieuwlande bevrijd. Ook Arie overleefde de oorlog.

Het werkkamp Gijsselte bestond uit twee grote barakken met elk vier kamers, een werkplaats en een bergplaats; twee wc-barakken; twee urinoirs; een watervoorziening; een barak met een keuken, een ziekenzaaltje en een woning voor de kok/beheerder. De maximale capaciteit van het kamp bedroeg 240 personen.

Op 10 januari 1942 werden de eerste Joodse dwangarbeiders afgezet op het station van Hoogeveen, waarna ze lopend verder gingen naar het werkkamp Gijsselte. Aanvankelijk was de sfeer in het kamp goed en mochten de Joden af en toe het kamp verlaten. Volgens een smalend voorpaginastuk in het antisemitische weekblad De Mistoorn van 28 maart 1942, hadden de Joden in Gijsselte beter te eten 'dan U en ik'.

Net als in de andere Joodse werkkampen werd het regime op den duur strenger. De Joodse dwangarbeiders mochten het kamp niet meer uit en de pakketjes werden gecontroleerd. Op 3 oktober 1942 werden de Joodse dwangarbeiders uit Gijsselte per trein naar kamp Westerbork gestuurd.

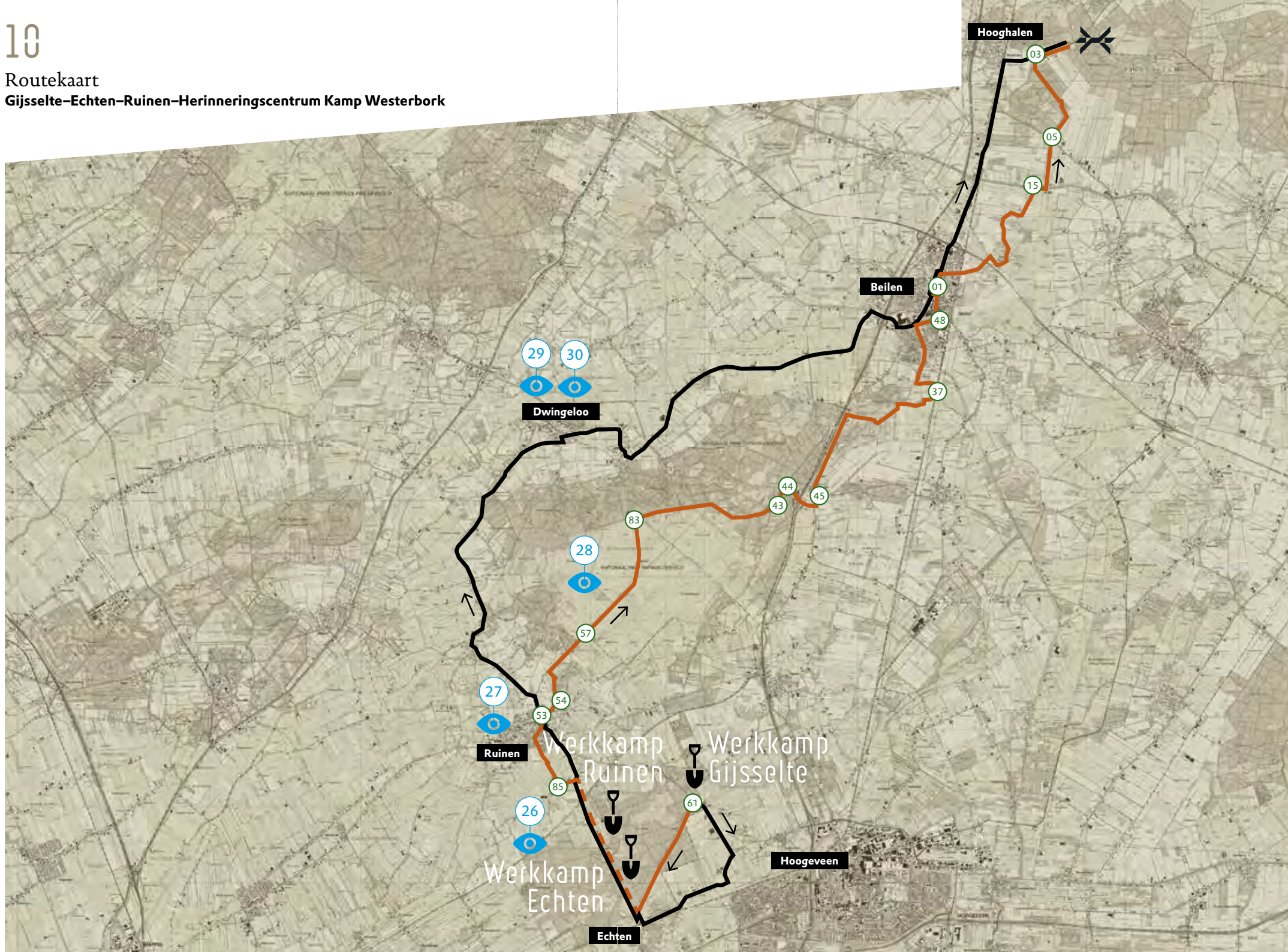
Simon Jacob Stad

Ooggetuige

Simon Jacob Stad (1918-1942) kwam vanuit Amsterdam in Gijsselte terecht. Een door hem geschreven brief in juli 1942 geeft de volgende indruk van het kamp: 'Ik vind het geweldig dat je mij – al kom ik niet meer langs – niet vergeet. Het is wel een enorme verandering hier. Zoals je al schrijft ben ik inderdaad in 'de put', letterlijk dan. Dat is een vakterm en werk ik nu in de heide. Het is hopen dat de oorlog heel spoedig voorbij zal zijn, dan kom ik vast eens voor plezier naar Vledder. (...) Wat de kok en zijn vrouw betreft, ik heb nu heel weinig met hun te maken, maar kan je wel mededelen dat het lang geen familie De Bruin is. Ook ik vind het naar dat ik van hun weg moest, want het zijn werkelijk voor mij schatten geweest.'

Simon ging op 24 juli 1942 naar kamp Westerbork. Zijn vrouw Helena was twee dagen ervoor in het doorgangskamp terecht gekomen. Samen werden ze op 31 juli 1942 op de trein naar Auschwitz gezet en in de gaskamers vermoord.

Gijsselte

26

Boswachterij Ruinen

Aan het begin van de vorige eeuw was het Drentse landschap open en wijds. Restanten van het Drentse oerbos waren sinds de 16e eeuw gekapt voor de productie van schepen en bruggen. Veel van de huidige bossen zijn aangeplant in de periode 1910-1940, vaak in de werkverschaffing. Ook de boswachterij Ruinen is in deze periode ontstaan. De naaldbomen die hier in de jaren 1930 zijn aangeplant, waren voorzien voor het stutten van de mijngangen in Limburg. Het naaldwoud van toen maakt steeds meer plaats voor loofbos, waardoor de biodiversiteit in het gebied toeneemt en het strakke, saaie, productiebos van weleer langzaam verandert in een bos met een 'oer-karakter'. De Gijsselter Plassen en het Echterzand bleven bij de aanplant van het bos gespaard, waardoor deze twee plekken nog herinneren aan het Drenthe van 100 jaar geleden.

- www.geheugenvandrenthe.nl
- www.staatsbosbeheer.nl

27

Joods monument Ruinen

Op de Brink, naast de Mariakerk, staat sinds 2006 het monument ter nagedachtenis aan de 11 Joden die in 1942 en 1943 uit Ruinen zijn weggevoerd. Geen van hen overleefde de Tweede Wereldoorlog. Zeven andere Joden, in Ruinen geboren maar ten tijde van de Sjoa elders wonend, zijn ook vermoord. Het monument heeft een centrale plek gekregen in het dorp, pal tegenover het huis van Lena Goldsteen, de oudste Joodse inwoner van Ruinen, die op 20 maart 1943 als laatste van huis werd gehaald. Zij werd vermoord in Sobibor.

- joods-monument-ruinen.webnode.nl

28

Nationaal Park Dwingelderveld

Tijdens deze route rijdt u langs het Nationaal Park Dwingelderveld, het grootste natte heidegebied van West-Europa. Ooit lag de doorgaande route Meppel-Ruinen-Beilen dwars over het heidegebied, een weg door een gebied waar jarenlang de schaapskuddes uit de omliggende dorpen graasden. De introductie van kunstmest maakte aan het einde van de 19e eeuw de schapenmest overbodig, wat het einde betekende van vele kuddes. De heide die leeg achterbleef werd ontgonnen en in gebruik genomen als akker of weiland. Vanaf 1929 werd deze ontwikkeling op het Dwingelderveld een halt toegevoerd toen Natuurmonumenten delen begon aan te kopen van wat in hun ogen de meest karakteristieke heide van Drenthe was. Bijna een eeuw later is het Dwingelderveld een uniek natuurgebied waar zeldzame en bedreigde flora en fauna zich kan vestigen en handhaven. Wilt u meer te weten komen over dit bijzondere gebied? Het Bezoekerscentrum van het Dwingelderveld ligt vlak buiten Ruinen: Benderse nr. 22, 7963 RA Ruinen (let op: voor een bezoek aan het Bezoekerscentrum moet u van de route afwijken).

- www.nationaalpark-dwingelderveld.nl
- www.natuurmonumenten.nl

29

Dwingeloo

Dwingeloo is een gezellig dorp dat gedomineerd wordt door de Brink en de karakteristieke 'siepel' (ui) van de Sint-Nicolaaskerk. De toren van de Nicolaaskerk is mogelijk de oudste gotische toren van Drenthe. De uivormige spits is in 1631 geplaatst, nadat de oude spits was ingestort. Aan de zuidzijde van de Brink vindt u het oude gemeentehuis. Vlak voor het gebouw staat het monument met daarop de namen van de oorlogsslachtoffers, waaronder de uit Dwingeloo weggevoerde Joodse families.

- www.oorlogsmonumenten.nl
- www.wikipedia.nl

Niet op de route, wel de moeite waard.

Joodse begraafplaats Dwingeloo

De Joodse gemeenschap van Dwingeloo beschikte vanaf 1830 over een eigen begraafplaats in het Dwingelerzand, ook wel de Dwingeler Duinen genoemd. U vindt de begraafplaats aan de Bosrand, ter hoogte van het huisnummer 8. De ligging van de begraafplaats is kenmerkend: buiten het dorp. Joodse begraafplaatsen werden van oudsher buiten de bebouwde kom aangelegd, omdat lijken als onrein werden beschouwd en zodoende niet binnen de dorps- of stadsgrenzen thuis hoorden. In veel gemeentes zijn deze begraafplaatsen door uitbreidingen alsnog door bebouwing ingesloten. Zo niet in Dwingeloo.

Deze begraafplaats is een tastbare herinnering aan de Joodse gemeenschap die bijna 200 jaar in Dwingeloo heeft geleefd.

> Als u de Bosrand afrijdt, kunt u in Lhee weer aansluiten op de autoroute. Mocht u Dwingeloo niet willen overslaan, dan kunt u via de Rundveenweg en de Esweg naar de Drift rijden, om daar de gemarkeerde route weer op te pakken.

Het werkkamp Echten bestond uit twee barakken voor elk 48 personen, een keuken en woning voor de kok/beheerder, een pompstation, een ontspanningszaal, een wasplaats, een rijwielplaats en een wc-gebouw.

In de weinige bronnen die er over dit werkkamp beschikbaar zijn, wordt het werk als zwaar omschreven; het eten als goed, maar weinig. De Joodse dwangarbeiders proberen met eigen initiatieven de verveling in de avonduren te verdrijven.

Op verschillende momenten worden mannen vanuit Echten naar kamp Westerbork gestuurd. Waarschijnlijk is de laatste groep op 2 of 3 oktober naar Westerbork overgebracht.

Van het werkkamp Echten is niets bewaard gebleven, de plek waar het kamp stond is een open plek aan de bosrand.

Valentijn Prins

Ooggetuige

Valentijn Prins (1890) was getrouwd met een niet-Joodse vrouw en vader van drie kinderen. Waarschijnlijk kwam hij in juli 1942 in Echten terecht. Vanuit kamer 9 schreef hij op 22-9-1942 een brief: 'Het is hard werken, weinig eten en weinig verdienste. Maar enfin, ik mag niet mopperen. Zoveel stumpers zitten hier, die hun vrouw en kinderen naar Duitsland zagen transporteren zonder te weten, deze nog ooit terug te zullen zien. Het is in al onze ellende voor mij in elk geval nog een troost dat al deze misère, alleen mij persoonlijk kan treffen en mijn vrouw en kinderen nergens last van hebben. Maar niet zo somber. Achter elke regenwolk schijnt toch weer de zon. (...) Gisteren, maandag hadden wij de gehele dag vrij.

Het was namelijk Grote Verzoendag. Er was een godsdienst vertoning in de kantine. Zeer indrukwekkend (...) Joden uit alle lagen van de maatschappij. Intellectuelen en proletariërs, armen en rijken, maar toch allen vereend door dezelfde misère'. (...) Ik heb in mijn kastje een foto van mijn drie kinderen en mijn vrouw opgeprikt'.

Op 2 november 1942 werd Valentijn op de trein naar Auschwitz gezet. Hij heeft nog pogingen gedaan om op basis van zijn gemengde huwelijk vrijstelling van transport te krijgen. Het mocht niet baten.

Het werkkamp Ruinen had een capaciteit van 96 personen en bestond uit twee barakken voor elk 48 personen, een keuken met een woning voor de kok, een ontspanningslokaal met een woning voor de kampbaas, een wasplaats, een pompstation en een rijwielbergplaats.

Over de bezetting van het Joodse werkkamp Ruinen is weinig bekend. De mannen werden per trein naar Hoogeveen gebracht, vanwaar de tocht te voet verder ging naar het werkkamp. Duidelijk is dat er op 18 augustus 1942 een groep mannen

naar kamp Westerbork is gestuurd. Op 1 september arriveerde een groep Joodse mannen uit de Achterhoek. Op 2 of 3 oktober 1942 is de volledige kampbevolking van Ruinen overgebracht naar kamp Westerbork.

Na het vertrek van de Joodse dwangarbeiders bleef het kamp in gebruik. Na de oorlog werd het onder andere een woonoord voor Molukkers. Op het terrein van het werkkamp Ruinen is sinds tientallen jaren een recreatiecentrum gevestigd.

Sem Philips

Ooggetuige

Sem Philips (1914) kwam via Amsterdam in Echten terecht. In een niet gedateerde brief schreef hij: 'Ik ben naar de dokter geweest, omdat ik zo'n jeuk en bultjes heb gehad. Ik heb een paar poeiers gekregen, maar ik moest gewoon naar het werk. Wij moesten 's avonds een of twee keer marcheren, het is een half uurtje, maar dat valt best mee. Tot zover moest ik de brief laten staan, omdat wij eerst moesten eten. Wij krijgen bijna iedere avond stampot en 's morgens om de dag soep of pap. Maar het eten is prima. Het brood is maar een kwart. Wij mogen ook eenmaal in de week schrijven. Jaap als het hier zo blijft als

het is, dan valt het best mee. (...) Wij hebben een gezellige ploeg. Het zijn allemaal jonge mannen en wij maken natuurlijk de nodige lol (...).'

Op 19-10-1942 werd Sem op de trein naar Auschwitz gezet. Hij werd geselecteerd om te werken en zou uiteindelijk in Auschwitz III-Monowitz op 28 februari 1943 komen te overlijden.

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt door de provincie Drenthe.

provincie Drenthe

Uitgave

© 2018 Herinneringscentrum
Kamp Westerbork, Hooghalen

Redactie

Guido Abuys, Dirk Mulder en Michiel Smit

Onderzoek en selectie historisch materiaal

Guido Abuys

Ontwerp route en fotografie

Michiel Smit

Vormgeving

In Ontwerp Assen

Illustratieverantwoording

Historische foto's collectie
Herinneringscentrum Kamp Westerbork

ISBN

978-90-72486-65-3

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Het verhaal van de Joodse werkkampen is voor velen een onbekende geschiedenis. Onterecht want deze kampen hebben een wezenlijke rol gespeeld in de Jodenvervolgving in ons land. Ze dienden als voorportaal voor de deportatie naar kamp Westerbork.

Voorportaal van Westerbork laat de lezer kennis maken met het korte bestaan van deze kampen. Getuigen maken dit verhaal persoonlijk. De plekken waar de Joodse werkkampen hebben gestaan, zijn op kaarten ingetekend en op de fiets of met de auto te bezoeken. Op deze routes wordt u ook verteld over andere sporen van de oorlog.

ISBN 978-90-77086-45-3

9 789072 486653

HERINNERINGSCENTRUM
KAMP WESTERBORK

